

E. BRASTIŅŠ,
LIETIŠKO MĀKSLU MĀKSLINIEKS

LATVIEŠU ORNAMENTIKA

Et n. m. a. - auzsēmes raksta darbiņš.

LATVIEŠU SENĀTNES PĒTĪTĀJU BIEDRĪBAS IZDEVUMS
RĪGĀ, 1923.

«VĀLODZES» APGĀDĪBA.

L $\frac{7}{919}$ m/f

p

E. BRASTIŅŠ,
LIETIŠĶO MĀKSLU MĀKSLINIEKS

LATVIEŠU ORNAMENTIKA

PIRMĀ DAĻA

.....
LATVIEŠU SENĀTNES PĒTĪTĀJU
BIEDRĪBAS IZDEVUMS
.....

13-1

RĪGĀ, 1923.
«VĀLODZES» APGĀDĪBA.

Parb 64

Latv. PSR Valsts Biblioteka
Inv ~~59-46.485~~

0304085259

APSAKDZĪBAS MINISTRIJAS
:: TIPOGRAFIJA ::
CITADĒLĒ, MUITAS IELĀ 1.

1823
B. 54

LATVIEŠU ORNAMENTIKA

ELEMENTI

PRIEKŠVĀRDS.

Priecīgi apsveicamas ir latviešu balsis, kuŗas nesen sākusas saukt pēc sava etniski-loģiska stila. Tā sauc ikkatra tauta, kad tā iegūst neatkarību un grib savā turpmākā dzīvē pasargāties no kroplas ārišķības. Pēc stila pašlaik arī meklē mūsu estetiķi un mākslinieki nevien mākslā, bet arī citās dzīves formās. Meklētājos pamodusēs laimīga nojauta, kuŗa pauž, ka latviešu atdzimstošā māksla drīkst gan izvairīties no vakareiropas dekoratīviem stiliem savas pašas īpatnības labad.

Žēl, ka latviešu dekoratīvo formu uzmeklēšana un atjaunošana atmetusēs dažos grūti novēršamos kavēkļos. No vienas puses — bojā aizgājušas pārāk daudzas senkulturas liecības, bet atlikušās arheoloģija un etnografija nav paspējušas apkopt. No otras puses — šīsdiens eiropejiski noskaņotam pilsonim ir grūti iejusties tāis mākslas formās, kuŗas kādreiz daudzīnāja latviešu senaizmirstos pasaules uzskatus. Tā nākas grūti grīst tiltus pāri tagadnei, lai savienotu pagātnes tradīcijas ar nākotnes izredzēm.

Tomēr, ne brīdi nešaubīdamies, ka šie trūkumi kādreiz dzīsīs un sirsnīgās pūles šādā darba laukā gūs gaidītos panākumus, es nododu atklātībai šo savu nelielo darbu. Viņš sākumā bij uzņemts daudz plašāks un ietvēra arī salīdzināšanas labad īgaunu, libju un leišu ornamentu, bet gluži saimniecisku apstākļu dēļ to nācās sašaurināt, atmetot arī daudzos ilustrējumus. Mani tomēr nepamet cerības, ka šis darbs nepaliks vienīgais mēģinājums sakārtot sajaukto un nesaprusto latviešu ornamentu, bet gana rasies pētnieki, kas ar daudz lielāku noteiktību, apgaismo viņa krēslas puses. Mans gandarijums būtu, ja drīzi vien audzinātais, etnografs un mākslinieks, sniegtu viens otram rokas, lai kopīgā darbā dziļāk un stiprāk ievirzītu dzīvē to, ko nepagūtu šis konspektīvais apcerējums.

Es centos šai rakstā izteikties vienkārši un saprotami, netiek daudz bīdamies pret zinātni noziegties, kā pret bijušo un turp-

māko mākslu. Tie varbūtējie zinātniskie labojumi, kuŗus ienesis rosīgā rītdiena šai apcerējumā izteiktajās domās, negrozīs tomēr stila formelo pusi, bet gan iznīdēs neskaidras vietas viņas līdzšinējā attīstībā. Uzņemoties šo darbu, mani vadīja ticība latviešu stila renesansei un es centos zīlēt šās renesanses pazīmes.

Ernests Brastiņš.

1922. g. novembrī.

I.

Vārdi ornaments, ornamentika, ornamentacija un tamlīdzīgi, ir atvasināti no latīņu vārda ornare, kas apzīmē to pašu jēdzienu, ko latv. greznot vai vāc. schmücken. Reizē ar latīņu kulturu, šie vārdi ieviesušies eiropas tautu valodās uz visiem laikiem un iespraukušies arī latviešu terminoloģijā, kaut gan latviešu valodai pašai netrūkst vārda šiem jēdzieniem. Tomēr, ērtības un skaidrības labad minētie svešvārdi nav atmetami un šai apcerējumā tiks lietoti pamīšus latviskajiem.

Latviešu vārds, kuŗš kādreiz visbiežāk ticis lietots ornamenta nozīmē, ir raksts un sakarā ar to arī rakstīt, rakstīšana, rakstītāja. Daiņas simtām reižu min šos vārdus, kuŗi, redzams, stāvējuši sakaros ar kādu godājamu darbu:

„Kam, māsiņa, tu rakstīji
Savas baltas villainītes?“
— Tas, brālīti, mans godiņš,
kā es biju rakstītāja. 7431.

Jaunākā laikā šiem vārdiem pieklīdis kāds cits jēdziens, kas kādreiz piederējis vārdiem skrīvēt, skīvelis un kuŗa cēloņi stāv sakaros ar latīņu skribere. Šāda valodnieciska pārmaiņa diemžēl nav palikusi bez pēdām, bet radījusi dažas apsmejamas parādības pašreizējā ornamenta izpratnē. Tā etnografiskā muzejā Rīgā, uz kāda priekšauta stāv rakstīts šā vārda modernā nozīmē

„Zaļa dzilna, melna čūska caur akmeni diegu vilka;
Es izvilku kungā prātu pa matiņu galiņiem.“

Tomēr senās un tagadējās rakstīšanas būtībā pastāv zināma līdzība, kuŗa turpmāk noskaidrosies.

Senāk latvieši ar rakstu jeb ornamentu izrotāja ikvienu lietu, vai arī pašas lietas pamatveidā ielika ornamentālu motīvu. Arī tagad vajadzība rotāties un rotāt nav gluži izzudusi, kaut gan tas notiek šaurākos apmēros, kā senāk. Ornamentu piekopj galvenā kārtā amatnieki, radīdami tā saukto lie-tišk o m ā k s l u.

Kā māksla, ornamenti ir sastopams ikvienā tautā un parasti to aplūko kopā ar šo tautu mākslas vēsturi. Tomēr par patstāvīgu ziniskas pētišanas priekšmetu tas tapis tikai nesen. Vēl dažus gadu desmitus atpakaļ nebija mēģināts pietiekoši noskaidrot nedz ornamenta izcelšanās iemeslus, nedz arī atsevišķu elementu izveidošanos un nozīmi dažādās tautās un laikmetos. Nav apgalvojams, ka jau tagad būtu iegūta galīga skaidrība ornamenta jautājumos, tomēr daudz kas jau top citādi uzlūkots un izprasts, nekā senāk. Kā galvenais ornamenta pētišanas traucējums minami palīgzinātņu trūcīgie materiāli un neizkoptās pētišanas metodes. Tomēr uzplaukstot tādām jaunām zinātnēm, kā arheoloģijai un etnoloģijai, ornamentika daudz ko ieguvusi savā labā.

Jaunuzplaukušo zinātņu ierosināti, kulturelo zemju laudis rosīgi sāka celt muzejus, kuŗos krāt un glabāt dažādu tautu un laikmetu kulturelās vērtības. Tā pamazām uzkrājās pētišanai nepieciešamie materiāli un radās iespēja salīdzināt dažādu tautu ornamentu līdzīgi valodai un mitoloģijai.

Latviešu etnografisko mantu krāšanai sāka piegriest vērību tikai ap 1896. gadu, kad Rīgā pa X. arheoloģiskā kongresa laiku sarīkoja latviešu etnografisko izstādi. Līdz tam laikam, arniecīgiem izņēmumiem, visa latviešu ornamentālā māksla bija pamesta Dieva ziņā. Šai izstādei savāktie priekšmeti pašlaik ir novietoti valsts Etnografiskā muzejā Rīgā, un ir pats lielākais latviešu lietišķās mākslas krājums, kurš vēl arvienu tiek papildināts. Mazāki krājumi atrodas Jelgavas muzejā, Jēkabpilī, Pēterpils muzejos, Helzingforsas un arī privātās kolekcijās. Šie ornamentālā ziņā gaužam interesantie krājumi diemžēl vēl nav visā pilnībā pieejami un trūkst arī šo materiālu apraksti. Tik pat maz apkopti un apstrādāti šai ziņā ir latviešu bagātie arheoloģiskie atradumi, kuriem ir liela nozīme ornamenta vēsturē.

Šodien par latviešu ornamentu var runāt kā par kaut ko senbijušu, jo visumā tas tautā vairs netiek piekopts un daļa mākslinieku to skaita par mazvērtīgu „zemnieku mākslu.“ Aiz šiem un daudz citiem iemesliem īstais latviešu raksts ir pilnīgi aizmirsis, tāpat kā daiņas, teikas un māņi. Iztrūkumu aizvieto no vakareiropas ievazātas dekoratīvas formas un stili. Tikai pašā pēdējā laikā, sakarā ar pēdējo gadu notikumiem latviešos pamazām rodas vēlšanās uzmeklēt savu aizmirsto rakstu, lai kādreiz nākotnē varētu lepoties ar īpatnēju nacionālu mākslu.

Dažās svešautās šāda atmoda jau agrāk pārdzīvota un savā laikā tur bija latviešiem līdzjgs stāvoklis mākslās. Tautas, kuŗām trūka savas lietišķās formas, nekautrejās tās radīt mākslīgi, lai tikai izvairītos no „vēsturīgo stilu“ nodeldētām formām. Sava paša stila jaunradīšanāi tika izmantotas visas, kaut arī niecīgākās senātnes tradīcijas un parašas. Tā tas piem. bijis ar tagadējo „jaunsomu“ stilu, kuŗā celtas daiļas ēkas nevien Somijā, bet arī Rīgā. Arī Vācijas jaunākie stili ir uzskatāmi par apzinīgi radītiem un skaitāmi par mākslinieka, kritiķa, zinātnieka un skolotāja kopēju nopelnu. Zinātnie tur pētīja ornamentālo mākslu no formelās puses, māksla tos daudzīnāja, kritika centās norādīt īstos ceļus, bet skolotājs — īeaudzīnāt tautā šo formu īzprašanu. Tīka īzstrādātas ornamentā apmācīšanas metodes, kuŗām skolas netaupīja nekādus mācības līdzekļus. Šādām rosīgam darbam, protāms, netrūka arī gaidīto seku, kuŗas pazīst un apbrīno vīsa civilizētā pasaule.

Latviešu ornamentā seno formu pētīšanu līdz šīm traucējuši tie paši īemesli, kas vēl nav gluži īzskautī arī citās tautās. Bez tam šā ornamentā pētīnieks reti kad īr bijis mākslīnieks, bet mākslīniekam bieži vīen īr aptrūkusi pētīniekam nepīecīesāmā erudīcija. Tomēr īepazīšanās ar latviešu ornamentā būtību vīņa īzprašanas nolūkos, īr tautā pašreiz dziļī vajadzīga, lai kādreīz varmācīgi pārtraukto stīla attīstības ceļu, būtu īespējāms apzinīgi īevīrzt īpareīzā slīedē. Pareīzi īzprastām nacionālam ornamentām saskaņā ar modernās dzīves prasībām, īr loģīski jāpārveidojās un jāīekaro arī pārējās tēlotājas mākslas pakāpes, proti — plastīsko, tektonīsko un gleznīecīsko. Tā rastos nevīen īpatnēja līetiška māksla, bet tīktu īespaīdota arī „tīrā māksla“ kuŗa savā dabīgā gaitā ceļas no ornamentī-līetišķīem pamatīem. Šādas plašās īzredzes vīlīna uzņemtīes meklētāja lāstu īkvīenu mākslīniecīski noskaņotu cilvėku atmetot svešo un uztiepto.

Īr pīenācis patīesi pats pēdējāis laīks, atmet īzspīedumus, ītkā latviešu ornamentā nebūtu pētītāja vai mākslīnieka uzcītības vērts. Gan stāsta, ka tam esot nabadzīgas formas un vīņu īpatnība esot grūti saskaņāma, bet nav jāīzīmīrst, ka par nabadzību šēit tīek bieži saukta skāīdrība kas dziļī mājō vīsā latviešu dabā un īr latvīetīm īpatnēja. Bet tām, dažādām tautām, kas sastāda cilvėci, īr tīkai ļoti apbrēžoti mākslas pīrmelementī, kā celtnēs, tā arī ornamentā. Tomēr nav nevīenas tīk barbarīskās tautas, kuŗas nevarētu uzrādīt kaut kādus īpatnėjus mākslas elementus. Šīe mākslas elementī īr

spējīgi nevien plaši uzplaukt un attīstīties, bet var pat iespaidot un pārveidot samērā augsti stāvošu civilizāciju mākslu. Bīcances māksla ir viens no labākiem piemēriem šādai parādībai. Tā uzrakstama kā mirušās Romas māksla, kas pārdzīvodama savus imperatorus smēlās dzīvību tai jaunās tautās ar kuŗām tā sastapās. Tā ieguva savus jaunus veidus tikai no jaunieplūdušiem „barbarisko“ zemju elementiem. Perzieši, slāvi, mongoļi un latiņu tautas ir ienesušas pa elementam šai varenā stilā, kuŗš no X.—XII. g. simteņam noteica Eiropas formas.

Paviršība, ar kādu lielākā daļa latviešu mākslinieki izturējušies un izturas pret savām lietišķās mākslas formām ir pa daļai attaisnojama. Visi tie savu meistarību ieguvuši ārzemēs un turpat smēlušies arī savu māksliniecisko pārlicību. Grūti tāpēc no tiem prasīt, lai viņi nevien zinātu, bet arī atzītu par piekopjamām, latviešu senās mākslas tradīcijas. Nav jābrīnās, ka tehniski spējīgākie latviešu mākslinieki, lai izklūtu no grūtībām, vienkārši noliedza jeb kādas tradīcijas un piesviedās Vakar-Eiropas mākslu virzieniem. Labākā gadījumā no māksliniekiem varēja dzirdēt domas, ka latvisks esot ikviens stils, kuŗu rupji izpildot. Par šādiem rupji izpildamiem stiliem parasti tika ņemti klasiskie un renesanses. Tā radušies „latviskie“ saeimas nama un mākslinieku kluba iekārtojumi Rīgā.

Protams, nemaz nerunājot par šādu spriedumu un darbu aplamību, jāatgādina, ka ar klasiskajiem Eiropas stiliem, kuŗiem Vakar-Eiropas mākslā ir vēsturīgi-loģiski cēlušies, latviešiem nav gluži nekā kopēja nedz vēsturiski, nedz kultureli. Šos svešos stilus nepadara latviskus arī tie elementi, kuŗi šai nolūkā pēdējā laikā tiek tur iesprausti. „Ozols“ un „saulītes,“ tūdaļ zaudē latvisko izskatu nevien svešās apkārtnes dēļ, bet arī gluži neizprasta kompozīcijas rakstura labad.

Protams, ar to nav teikts, ka tagad atdzimstošam latviešu stilam vajadzētu būt gluži tādām, kāds tas bijis savā senākā uzplaukumā. To pie labākās gribas nemaz nevar panākt, jo lietojamie priekšmeti ir citi; tas nav arī vajadzīgs. Kad Itālijā un Francijā XV. g. s. iesākās garīgas atmodas laikmets, arī māksla raisījās vaļā no tā sauc romanu un gotu stila novalkātām formām. Tā kā māksliniekiem toreiz nebija vairs nekādu citu tautas uzglabātu mākslas formu, tie piegriezās senai romiešu mākslai, turēdami viņas paraugus par vieniņi istiem un atdarināšanas cienīgiem. Un kaut gan toreizējie mākslinieki domāja, ka viņu darinājumi ne ar ko neatšķiras no romiešu slaveniem paraugiem, tad tomēr mākslas

vēsturnieki nosauca tos par „renesanses stilu“ un atrada arī svarīgas atšķirības pazīmes. Vēl reiz romas mākslas elementi tiek plaši izlietoti Francijā 19. g. s. sākumā radīdami tā saucamo „Empire“ stilu. Abos gadījumos mākslinieki visā nopietnībā gribēja sniegt savai tautai, kuŗai par savu valodu un civilizāciju bij jāpateicas Romai, arī īstu romiešu mākslu. Protams, tas nenotika, bet jaunradītās formas bij tomēr savam laikmetam raksturīgas un saistītas ar tiem pamatiem, kuŗus tauta atcerējās svarīgākos dzīves brīžos.

Bridis, kad jāpiemin senās tradīcijas un formas, ir pienācis arī latviešiem. Viņu ornamentālās formas, kaut gan viegli uzminamas, tomēr tās ir mīkla, kas prasa zināmu nopietnību lai tai tuvotos. Pēc senās ticības tam, kas mīklas minēdams niekojoties, (nepareizi minot) mēle izstiepjoties līdz zemei. Tas ir briesmīgs sods no kuŗa jāizvairas nevien ornamentu aplūkojot — bet arī to lietojot.

Kā tas arī nebūtu, tomēr latviešu stilam ir radušies arī savi pārstāvji. Tie teic: Ja par tautu mēdzot saukt ļaudis, kuŗus vieno kopeja valoda, tad par tautības noteicēju esot uzskaitams arī ornaments. Līdzīgi tam, ka pasaulē neesot tautas, kuŗām nebūtu vairāk vai mazāk īpatnējas valodas, neesot arī nacijas bez ornamenta. Ornaments raksturojot tautu un kulturu un latviešiem no sava ornamenta neesot jākaunoties.

II.

Kaut gan būtu lietderīgi uzkavēties pēc latviešu mākslas dzīves trūkumiem, ciktāl tie aizkar ornamentu, tomēr nepieciešamāki ir brīdi apstāties aplūkojot tā saucamā ģeometralā ornamenta, pie kuŗa skaitams arī latviešu raksts, izcelšanās iemeslus. Nevarētu teikt, ka pētnieku starpā par šo jautājumu valdītu vienprātība. Teorijas un hipotezes pastāv daudz un dažādas, tomēr visbiežāk tās ir nepilnīgas vai pretrunīgas un reti kad atrisina aizķerto jautājumu. Gandrīz neviena no šām ornamenta izcelšanās teorijām neprot ornamentu ievietot pārejo mākslas nozaru vidū atrodot tām visām kopējus cēloņus. Vistuvāk šai prasībai pieklūst pazīstamā Būchera teorija, par mākslas ritmiskās būtības izcelšanos sakarā ar pirmatnējiem darba procesiem. Viņa vismaz norāda uz tās dziņas izcelšanos, kuŗu citi mākslas teoretiķi ņem kā ko neizskaidrojamu savu teoriju pamatošanai. Nožēlojami, ka pats Būchers šo savu uzskatu nav paplašinājis līdz ornamentam, kaut gan tas nemaz nenāktos grūti. Šo trūkumu vērā paturot ornamenta izcelšanos varētu zīmēt apmēram šādās konturās.

Kulturvēsture, arheoloģijas pabalstīta, rāda Eiropas pirmcilvēku ļoti zemā kulturas pakāpē. Nav ne mazāko liecību, ka Neaudertales tipa pirmcilvēks, kuŗa dzīvošanu skaita no 500.000 līdz vienam miljonam gadu atpakaļ, būtu jel drusku rotājies, vai piekopus kautko mākslai līdzīgu. Gluži iztrūkst liecību par kādu krellu rindu, dzīvnieka veidojumu vai gleznojumu, neraugoties uz to, ka viņa galvas kausa attiecīgu vietu izveidojums norāda uz attīstītu redzes spēju. Liekas, ka šeit darīšana ar cilvēku-kustoni, kuŗš atšķīries no pārējiem dzīvniekiem tikai ar to, ka tam ragu vai nagu vietā pašaizsardzības nolūkiem attīstījies kautkas līdzīgs p r ā t a m. Pacilus staigājot (cilēks, cilvēks) tas, domājams, rokām tvēris akmeņus un nūjas, lai aizstāvētos pret pārējiem dzīvniekiem, kas ikbrīdi varēja apdraudēt viņa dzīvību. Neuzminamiem gadu tūkstošiem aiztektot, šis laimīgais pašaizsardzības līdzeklis top veiklāks un pamazām varēja izveidoties par s a p r ā t u, ar kuŗu cilvēks top pārāks par visu citu dzīvo dabu. Tomēr ar saviem

„brāļiem“ dzīvniekiem tas vēl ilgi tura sevi radniecībā, ka to vēl šodien liecina tā saucamais totemisms pie dažām mūsdienu mežoņu ciltīm. Totems, kā zināms, ir kāds dzīvnieks vai priekšmets, ar kuŗu kāda cilts tura sevi radniecībā un lieto viņa

1. zīm.

Pirmvērša attēlojums izkrāsojot klints izcilņus. Ala Font de Gaume Vēzeras ielejā. (Pēc H. Klaatsh.)

attēlojumus un zīmbolus. Šādus attēlus Eiropā pirmo reizi sniedz Francijas un Spanijas alu izrakumi no tā sauktā ledus laikmeta. Šo alu sienās sastopami simtiem zīmējumu, kas attēlo ziemeļu briežus, meža vēršus, mamontus un citus dzīvniekus, ar kuŗiem tālaika cilvēkam ir bijuse darišana. Šie dzīvnieki attēloti arī uz kaula rikiem un mīkstām akmeņu su-

gām un attēlojumiem ir gluži naturals raksturs, raksturs (1 zīm.) un viņu izpildījums liecinot, ka toreizējam cilvēkam esot bijusi laba novērotāja acs un veikla roka. Tas pilnīgi saskanot ar tālaika cilvēka-mednieka dzīvi un viņa primitīviem pasaules

uzskatiem (Hermann Kläatsch. Die Anfänge von Kunst und Religion der Urmenschheit. 1913.). Neskatoties uz to, ka naturalos zīmējumos attēloti dzīvnieki ar laiku pārvēršas

vienkāršās zīmēs jeb zīmbolos (2. zīm.) ornamentu viņa istajā nozīmē vecākā akmeņu laikmetā vēl nevar atrast, jo trūkst šo zīmju ornamentālas izlietošanas. Tā laikmeta cilvēkam

2. zīm.

Dzīvnieku vienkāršoņumi no vēlā paleolīta laikmeta iz Vakareiropas alām. (Pēc Breiļa.)

vienkāršās zīmēs jeb zīmbolos (2. zīm.) ornamentu viņa istajā nozīmē vecākā akmeņu laikmetā vēl nevar atrast, jo trūkst šo zīmju ornamentālas izlietošanas. Tā laikmeta cilvēkam

ornaments vēl nav bijis vajadzīgs un šai ziņā tas vēl līdzinājies dzīvniekiem.

Ornamentu kā tādu sniedz izrakumi, kas apzīmēti kā jaunākā akmeņu laikmeta ražojumi un darināti daudz vēlākā laikā. Ornaments tur sastopams uz podniecības darbiem un dažādos apvidos tam dažāds veids. Iepriekšējā vecākā akmeņu laikmetu medinieku naturalā māksla tiek pilnīgi atmesta. Redzams, ka ir grozījušies garīgie pamati pašā cilvēkā un radījuši šo pārvērtību. Daži mākslas vēsturnieki, raugoties no tagad dominējošās naturalās mākslas viedokļa, ieraudzīdami šo vienkāršo ģeometrisko liniju rindoju, nosauca šo parādību par aizvēsturiskas mākslas pagrimšanu un sameklēja arī dažādus izskaidrojumus. (E. Balch, Die bildenden Künste der Erde. 1921.). Domāja, ka Eiropā esot ieradusies kāda cita cilvēka cilts ar zemāku kulturu un atnesusi līdzī ģeometrisko ornamentu. Citi turpretī nāca pie slēdziena, ka šai laikā cilvēks no mednieka staigūla topot par zemkopi vai lopkopi un ka viņa roka no darba esot tapusi neveikla un nespējot vairs tik naturali zīmēt (Švābe. Latv. vēsture.). Gandrīz visi tomēr šo pārmaiņu ved sakaros ar darbu, jo usturas iegūšana ļaudim vairojoties esot tapusi grūtāka (M. Hoerness). Tomēr visas šās domas nemaz neizskaidroja paša ornamenta kā organizācijas vai konstrukcijas vajadzību un būtību, kuŗa šai laikmetā pirmo reizi parādas un nepamet cilvēci vairs nekad. Tas brīdis, kad cilvēks pirmo reizi sācis apjaust ģeometralo liniju kopojumu vai arī sajūst to kā garīgu vai miesīgu vajadzību, tas liecina ka iesācies cits posms nevien cilvēka garīgā dzīvē, bet arī viņa saimnieciskos apstākļos. Ģeometralais traktējums nav stādams zērāk par naturalo, bet gan uzskatams kā dabīgas cilvēces attīstības parādītājs un attiecinams tam laikam, kad cilvēks iemācījies sistematiski strādāt.

Zinātnieki pētot fiziska darba būtību pirmatnējos apstākļos atraduši, ka ikviens darbs cenšoties tapt automatisks, t. i. atraisīties no apziņas līdzdarbības, lai tādā kārtā taptu vieglāks un panesamāks. Šeit esot iegulis fiziska darba ritmiskais sākums, no kuŗa, kā zinams, iegūst savu ritmisko būtību vispirms pirmatnējās darba dziesmas, bet vēlāk arī visa sinkretiskā māksla. No pirmatnējā sinkretisma pētnieki savā laikā atvasināja muzikas, dejas, dzejas un dramas sākumus. Nepietiekoši tika uzsvērta tikai redzes mākslas — ornamenta ritmiskā konstrukcija, neskatoties uz to, ka ornamentu sakarā un ritmu jau sen minēja viens otrs ornamentalists, protams ne-

domādams to uzskatīt kā cēloni. Par cēloni visbiežāk tika minēti tādi jēdzieni kā „mākslas dziņa“, „darbības prieks“, „rotaļāšanās tieksmes“ u. c., kuŗu izcelšanos nemaz nemēģināja izskaidrot. Pēc mākslas materialistu maldīgām mācībām pietika ar kādu no šādiem psiholoģijas piedēkļiem, tehniku un materiālu, lai izskaidrotu ikvienas mākslas formas izcelšanos. Par visām lietām ornamenta izcelšanos meklēja audumu un pinumu tehnikā, atrodotītkā caur nejaušu gadījumu meandru un citus plašā pasaulē izplatītos ornamenta elementus, piem uz akmeņa laikmeta māla traukiem esošos rakstus kāds pētnieks grib izskaidrot ar ģenialu domu, ka kurvji esot podu priekšteči. M. Vervorns domā, ka arī ledus laikmeta medniekiem esot bijis sevišķis prieks par skrambām, kas ceļoties kaulu zāģējot. Viņš esot šās švītras ņēmis, sakārtojis rindās, krustiņos, trijstūros un tā esot izcēlies ornaments (Die Anfänge der Kunst M. Vervorn). Šis piemērs nav vienīgais, kas rāda, ka nepareiza metode var novest pie nepareiziem slēdzieniem.

Ja nu pirmatnējā poezijā, muzikā un dejā kā galveno mākslas iezīmi uzsver ritumu kuŗš izpaudies laikā ar skaņas palīdzību ko baubiens jeb takts, vai arī pantmērs, tad zīmējoties uz ornamentu, ritums tur redzams izpaudies telpā kā grafiskās zīmes. Ornaments nekādā ziņā nav uzskatams kā kategorija, kas stāvētu ārpus vispārējiem pirmatnējās mākslas izcelšanās pamatlikumiem. Ja ritums ir vienādu vai līdzīgu iespaidu atkārtojums mūsu apziņā, tad ornaments ir noteikts šādu iespaidu devējs neraugoties uz to, ka grafiskais ritms mazāk intensīvi iedarbojas cilvēkā, nekā plastiskais un toniskais. Daiņas liecina, ka senātnē latviešu raksts ir ticis saprasts šādā nozīmē un nav šķirots no mākslām, kuŗu ritums izpaužas laikā:

Sītiēt bungas bāleliņi,
Pūšiet daiļas stabulītes
Cimdiem rakstus izadiju
Bungu rakstus klausīdama. 24172.

Ornaments jeb raksts tiek saukts vienā vārdā, neskatoties uz to, vai tas kā ritums izpaudies telpā vai laikā.

Zviedz kumēļi dancodami,
Skan zvārguļi rakstīdami 29845.
Rakstā situ sprigulīti
Sava tēva piedarbā u. t. t. 28778.

Tā tad ornamenta parādīšanās liecina, ka cilvēks ir tapis ritmisks un nepanes neritmiskus, neorganizētus laukumus un

skaņas. Tūkstošgadīgā darbā iegūtā un no paaudzes paaudzē iedzimtā rituma sajūta ir tapusi par galveno mākslas pamatu un atver joprojām cilvēka garam un miesai baudījumus, neraugoties uz to, ka daudzi apstākļi ir nosvērušies par jaunu rituma kulturai.

Šeit arī jāatzīstas, ka no ritmiskās mākslas izcelšanās viedokļa raugoties, neviens cits jēdziena apzīmējums arī nav klidis tik tālus ceļus, lai tuvotos savam kaut cik pareizam formulējumam, kā vārds māksla. Latviešos tas ir jauninājums un atvasināts pateicoties svešiem ierosinājumiem. Tikpat, cik neskaidras ir bijušas mākslas izcelšanās noteikšanas metodes tik pat pretrunīgi bijuši daudzie mākslas prātnieciskie formulējumi.

Ieskatoties latviešu senās gara mantās, daudzas Eiropu mocošas neskaidrības mākslas jautājumos guva jaunu apgaismojumu. Tika izteikts uzskats, ka māksla, vispār ņemot, ir rituma konstruēšana ar kaut kādiem līdzekļiem un pievesti arī dokumenti šāda formulējuma apliecināšanai. (E. Brastiņš, Glezniecības pastardienas 1921.) Tomēr šādu formulējumu uzņēma pavēsi un pa daļai noraidīja (Švabe, „Ritums“ 1922.). Par laimi ārzemēs tai pašā laikā gluži neatkarīgi no latviešu materialiem, paspēja izveidoties gluži līdzīgs uzskats. Tā Ludvigs Coellens proklamē: „Das Gesetz der Kunstform ist das Gesetz der reimlich-rhythmischen Organisierung.“ (Der Stil der bildenden Kunst 1921.) Tam tikai aizmirsis pievest pašas rituma sajūtas izcelšanās iemeslus, kuŗi vedami sakarā ar pirmātnējiem darba procesiem.

Ap mākslu, kā zinams, visvairāk nodarbojas mākslas vēsture. Jāsaka, ka ar jēdzieniem māksla tā līdz šim ir rīkojusies tīri empiriski. Novērodama pētāmā laikmeta mākslas ārējās formas, viņu dažādības pazīmes parasti ir nosaukusi par stilēm. Visi tradicionēlie stili tā ir cēlušies. Patiesību sakot, mākslas vēsture reti kad ir zinājusi, kas ir stils un māksla savā dziļākā būtībā un tai trūkušas kaut cik pieņemamas definācijas. Empiriska mākslas aplūkošana un spriedelēšana par mākslas stilu ārējām pazīmēm vien, nav zinātniska, bet gan deskriptīva. Šodien, kā zinams, tāda nedrīkstot būt neviena zinātne, tai jābūtot arī ģenētiskai. Pētījumiem par ornamentu un mākslu ir jābalstas no vienas puses uz principu, no otras — uz analīzi. Eiropas domātāji tādēļ mākslas teorijās ceļ daudz ko jaunu, pielietojot negrozīgus principus, lai paglābtu stilu vēstures no empirisko uzskatu nedrošības. Protams, seit nav istā vieta dažādo šai darbā darīto mēģinā-

jumu iztīrīšanai. Nevar neatzīmēt tikai to, ka arī tie, kas mēģināja pamatoties uz psiholoģiju, ne vienmēr varēja uz šās platformas noturēties, negrimdami dziļāk, lai balstītos uz kaut ko citu. Nepietika ar psiholoģiju vien, kad nācās izskaidrot dažu laikmetu ornamentālo stilu izcelšanos un būtību.

Tikai pašā jaunākā laikā ir izcēlusies doma, ka ikviena māksla ir fizioloģiski noteicama un ka ikviens stils ir sava laikmeta pasaules uzskata izpaudums. Šī doma ir tā, kas padarīja Eiropā valdošas mākslas zinātnes pārāk nezinātniskas un kas spieda pārvērtēt līdzšinējos uzskatus. Aug augumā pārlicība, ka bez teoretiskas skaidrības, nav aplūkojams arī latviešu raksts. Cik tāl to izdosies sasniegt analizējot pastāvošo ornamentu, rādīs turpmākās lappuses.

III.

Ornaments, kā jau teikts, ritmiski sakārto, atkārto vai pakārto atsevišķas grafiskas zīmes vai to kombinācijas. Cēlons šai parādībai mājo cilvēka fizioloģiskā būtībā un to izskaidro zinātne. Šai vietā nevien ornaments, bet arī visa pārējā māksla gūst zinātnisku pamatu zem kājām. Tomēr tad, kad jārunā par vienu vai otru mākslas stilu tad nepietiek ar rituma dziņu vien, lai noteiktu stila būtību. Nākas arī izskaidrot, kas noteic to grafisko elementu izvēli, kuŗu pēc tam ņem savā rīcībā ritums. Varētu domāt, ka ornamenta radīšanai tiek ņemta ikviena prātā ienākusē forma vai arī kaut kāds dabas paraugs, kā tas notiek tagadējās mākslas un skolas praksē. Tomēr novērojumi rāda, ka Eiropas civilizācijas neaizkārtām tautām ir citāds princips un tās lieto sava ornamenta konstruēšanai stingri izmeklētus elementus. Šo elementu skaits parasti ir ļoti šaurš, neraugoties uz to, ka apkārtnē varētu tām sniegt daudz un dažādus ierosinājumus, no kuŗiem būtu veidojams ritmiskš mākslas darbs. Ši elementu izvēle ir tā, kas noteic ikviena stila robežas un pazīmes.

Mākslas zinātnes, atmezdamas empiriskas metodes un balstīdamās uz nopietniem pētījumiem, nākušas pie slēdzieniem, ka ikviena īpatnēja stila elementu izvēle atkārajoties tikai no tā pasaules uzskata (Weltbegriff) kāds valdījis kādā zināmā ļaužu grupā vai kulturas stāvoklī. Māksla savā ritmiskā jaunradīšanā nestāvot ārpus savā apkārtnē valdošiem etiskiem centieniem un ticības, tāpat kā ikviena cita kulturēla darbība. Savā darbībā kaut gan katrs atsevišķš cilvēks esot brīvs, tomēr tas rīkojoties tāš robežās, kuŗas nosprauduse viņa sabiedriskas apkārtnes pārliecība. Viņš, citiem vārdiem, esot sava laikmeta un tautas vispārīgo pamatīdeju nesējs un īspaudējs.

Pasaules uzskats un pasaules ēkaš uzbūves īprašana savā vēsturīgā gaitā laiku pa laikam mainas un līdz ar to, protams, grozas arī stila formelo elementu izvēle. Formas elementi ir pasaules uzskata redzamās zīmes jeb zīmoli. Šeit ornaments tieši pieskaŗas „bilžu rakstam“, kā jēgumu grafiskam apzīmējumam. Ikvienam kulturas periodam rodas nevien etiskie centieni saskaņā ar pasaules uzskatu, bet arī attīecīgi grafiskie

zimboli un mākslinieciskas darbības mērķi. Ritums virza pret šiem mērķiem vispār izraudzītos formu elementus, kuŗi realizēdamies izveidojas kādā tautas vai laikmeta stilā.

Protams, ja runā par stilu plašākā nozīmē, tad zem tā saprot to likumīgo vienādību, kuŗa pastāv it visās kāda laikmeta etiskās formās — filozofijā, reliģijā, mākslā u. t. t. Sašaurinātu stila jēgumu šeit lietosim izvēlētās temas vajadzībām — t. i. attiecinātu tikai uz latviešu ornamentu. Tomēr šā ierobežots stila jēdziens gluži neko nezaudē un var droši apgalvot, ka latviešu raksta formu konstitūcijā atspoguļojas senākā pasaules uzskata uzbūve.

Caur pasaules uzskatu ierobežotā ornamenta elementu izvēle un viņu savstarpējo attiecību komplekss raksturo kādas tautas vai laikmeta vispārējo seju jeb izskatu. Pēdējais uzspiež savu zīmogu arī atsevišķa individa darinājumiem šai stilā, jo katrs atsevišķs ražojums ir tikai viena varbūtība no bezgalīgi daudzajām, kuŗā ikviena stila vispārējais izskats var iegūt savu veidu. Tas ir tikai viens paraugs, caur kuŗu stils gūst lokālu redzamo formu dažādību.

Tā tad ikviena laikmeta pasaules uzskats, pārliecība vai ticība, kas galu galā ir viens un tas pats, un tā paša laikmeta stils, atbilst viens otram, ka noteicošais un noteiktais, kā būtība un tās zimbols. Sevišķi spilgti tas novērojams vecākās kulturas pakāpēs, kad nebija parasts melot, izlikties un liekuļot. Jaunākie stili ir bieži vien zaudējuši šo šķīstību un bez cermonijām izlieto svešus elementus, nejaudādami, kur unkā tie cēlušies. Tur bieži vien grūti nākas peldot pa vēstures straumi uz augšu, ieraudzīt atsevišķu elementu pirmavotus. Tā piemēram raksturojot krievu ornamentu, kāds franču pētnieks (E. Viollet-le-Duc) piedev sastāvdaļu sekošu tabeli:

	Skutu el.	{ Aziatu, Ariešu un Grieķu el.	
	{	{	{
Krievu el.	Bicantiešu el.	{ Romas el.	{ Etrusku el. Grieķu el. Ariešu-iraņu el.
	{	Azijas el.	{ Indiešu-ariešu el. Perziešu-iraņu el. Zemitu el.
Mongoļu el.		{ Azijas-ariešu el. Azijas-dzelteno el.	{ Indija Mongolija Ķīna

Protams, ka visām šim krievu mākslas sastāvdaļām savā dzimtenē ir bijuši cēloņi gluži atbilstoši pasaules uzskatam vai mitoloģijai. No pareizas šo sentautu pasaules uzskatu izprašanas tā tad arī atkarājas pirmātnēja ornamenta elementu un to nozīmes atšifrēšana, kas grūtāk izdarāms jau vēlākos veidojumos. Tomēr jāsaprot, ka pašreiz modernais cilvēks stāv pietiekoši tālu no pirmajiem cilvēces jēgumiem par dievību, dzīvību un nāvi, lai ne katru reizi varētu ar pārliecību runāt par vienu vai otru šo uzskatu izveidojumu redzamās zīmēs. Šeit top uzsvērts tikai pats princips, kurš nav grozāms arī tad, ja pirmie mēģinājumi atšifrēt latviešu ornamentu neizdotos.

Pirmātnējo tautu pasaules uzskatam ir liels svars mitoloģijas un reliģijas izveidošanā, saprotot zem mitoloģijas māņus un teikas, bet zem reliģijas — ceremonijas un formalitates. Abas šās parādības ir cieši saistītas gan savā starpā, gan arī ar ornamentu. Mitoloģijas izcelšanos pašlaik izskaidro trijas galvenās teorijas: animistiskā, kuras dibinātājs skaitas Tylors, preanimistiskā — monoteizma teorija, kuru izbīdīja Andrevs Langs un jaunākā burvības jeb maģijas teorija, kuru aizstāv vairākos rakstos K. Th. Preuss. Pēc Tylora teorijas vēlākās reliģijas pakāpes dabas spēku dievināšana un viendievbām ceļoties no pirmātnējiem ticējumiem nemirstīgai cilvēka dvēselei. Andrevs Langs turpretī aizstāv ieskatus, itkā cilvēks vispirms esot ticējis vienam vienīgam debesu valdniekam. Pārējās reliģijas formas esot cēlušās vēlāk un uzskatāmas kā deģeneratīvas. K. Th. Preuss savā grāmatā „Die geistige Kultur der Naturvölker“ (1914) tura maģiju par pirmo reliģijas izcelšanās pamatu, no kura vēlāk izveidojoties ticība dievbām un dievam.

Tomēr latviešu mitoloģijas un reliģijas izcelšanos nevar pielaikot nevienai no šām teorijām. To savā laikā jau uzsvēra prof. Šmidts (Latviešu mitoloģija). Latviešu mitoloģijā blakus gaismas kultam sastopamas veļu kulta atliekas un arī dažādas burvības un māņi. Latviešu ornamentālo elementu kronoloģija drīzāk sakrīt ar tiem zinātniekiem, kuri atvasina reliģijas attīstību no dvēseļu kulta, kurš tikai vēlāk nonāk pie dabas parādību dievināšanas. Pēc šiem uzskatiem saules, mēneša un zvaigžņu u. c. godināšana, kura mūsu mitoloģijā un reliģijā ieņem prāvu vietu, nav vecākais reliģijas veids, bet gan jaunāks izveidojums.

Latviešu mitoloģija ir uzglabājusies labāk, kā jeb kuras citas Eiropas tautas mitoloģija. To ir nopietni apstrādājis prof.

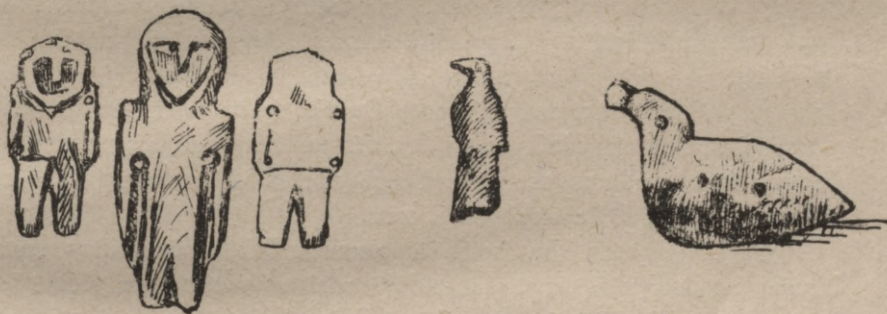
Šmids smēloties materialus dainās, teikās un māņos. Tai laikā, kad latviešiem uzmācās kristīgā ticība, viņi tic vienam vienīgam debess dievam jeb debess tēvam, kuŗš radījis pārējās mitiskās būtnes, kā sauli, mēnesi, zvaigznes, austru, pērkonu u. c. Cieņitas tiek, tāpat kā daudz citās sentautās arī auglības un liktens deevības. Tāpat sastopamas atliekas no seniem ūdens, dvēseļu, koku u. c. kultiem, jo jaunākās reliģijas formas parasti ietver sevī arī agrākos veidus. Ja vispār pieņemts uz reliģiju raudzīties, kā uz vajadzīgo ceremoniju izpildīšanu un dievību godināšanu, tad kā godināšanu jāuzlūko arī šo dievību zimbolu un vārdu daudzīnāšanu gan dziesmās, gan rakstā. Protams, ne vienmēr var runāt par šo zimbolu apzinīgu pielietošanu, jo līdzīgi visām citām cilvēces idejām ticība pamazām pārdzīvo dažādas stādijas, kuŗās iepriekšējo zimbolu nozīme aizmirstās. Tādās reizēs ornamentā šie zimboli dzīvo kā tradicionēli, iemīļoti vai parasti elementi un tos raksta no parauga paraugā.

Latviešu tagadējā ornamentā blakam dzīvo elementi, kas izcēlušies dažādā laikā zem dažādiem pasaules uzskatiem. Tie vecie elementi, kas pasaules uzskatam mainoties zaudējuši savu reliģiozo jēgu, turpina dzīvību kā svēts paraugs, kuŗu atkārtu pēc iespējas neko negrozot. Tā dziņa, kuŗa izcēlusies pēdējā laikā un kuŗu dēvē par oriģinālitātes meklēšanu, tā var dzīvot tikai tagadējā individuēlā mākslā. Senāk to tikpat kā nepazīna, jo senie paraugi tad pārgrozījās lēnam, gadu simteņiem aiztekot, sargāti no reliģijas un tradicijām.

Latviešu stilistisko elementu izprašanai tātd jāvelk paraleles starp mitoloģiju un atlikušiem ornamentāliem materialiem. Ķeroties pie šā darba sākumā ir tāds iespaids, it kā iecietum kādā tumšā pagrabā, kur neko nevar saredzēt. Tomēr vēlāk acs itkā pierod pie tumsas un sāk izšķirt priekšmetu grupas un konturas. Beidzot daudz kas liekas skaidrs, kas sākumā bij grūti nojaušams. Aizvēsturei ir izdzisušas daudzas lapas puses, tomēr neraugoties uz šo drūmo apstākli, pašu galveno, cerams, izdosies noskārēt.

IV.

Arķeoloģijai vēl nav izdevies konstatēt latviešu apdzīvotos apvidos kādas cilvēku darbības pēdas, kas sniegtos līdz vecākam akmeņa laikmetam, kurš Vakareiropā pazīstams ar savu gliptisko jeb griezumu mākslu. Ar krama

3. zīm.

Neolītiskas cilvēku figūras no Kuršu kāpām. (Kaļalauču muzejs.)

4. zīm.

Kaulā griesti neolītiski putnu tēli atrasti Riņķu kalnā pie Burtnieku ezera

5. zīm.

Putna tēls no jaunākā dzelzs laikmeta. (Etn. Muz.)

6. zīm.

Putna spalva dabīgā izskatā.

nažiem šai laikmetā tika apstrādāts gan kauls, gan arī mīksts akmeņu sugas, izgriežot uz šiem materiāliem dzīvniekus un arī cilvēku, saskaņā ar toreizējiem cilvēka reliģioziem uzskatiem.

Glūzi noteikts Latvijā ir tikai jaunākais akmeņa laikmets, kurš pazīstams vispāri ar slipētiem akmeņa ieročiem, izkoptu podniecību un savā ziņā pilnīgu garīgu kulturu. Cilvēka figuras, kuŗas Francijā un c. zemēs atrod arī jaunajā akmeņu laikmetā, Latvijā vēl nav uzietas. Tomēr tās varētu līdzināties Kuršu kāpās pie Švarcortes atrastajām neolītiskajā dzintarā griestām figurām. Šās figuras pievestas 3. zīm., jo tās varētu interesēt mūsu tēlniecības cienītājus, nevien tamdēļ, ka jaunākā akmeņu laikmetā baltu pirmtauta vēl neesot bijusi sadalījusies tagad pazīstamajās ciltīs, kā prūšos, leišos, latviešos, galindos u. c. un kā tās uzskatamas par mūsu senču darinājumiem, bet vēl jo vairāk tamdēļ, ka šeit griezumī īpatnēji izpildīti mums daudz zinātā materialā dzintarā.

Jaunākais akmeņu laikmets Baltijā, pēc dažu pētnieku domām, sācies ap 2000. g. pr. Kr. un beidzies ap Kristus dzimšanas laiku, dodams vietu vecākam dzelzs laikmetam. Tomēr noteikti uzstādīti šie skaitļi vēl nav.

Pastāv domas, ka jaunākā akmeņu laikmetā tautas jau bijušas novietojušas savās tagadējās dzīves vietās un piederējušas tām pašām rāsām un ciltīm, kuŗas Eiropā sastop vēsturiskais laikmets. (Prof. Dr. M. Hoernes.) Par ģermāņiem un skandināviešiem to apliecina Oskars Montelius, neraugoties uz visām kapeņu dažādībām šais zemēs (Kulturgeschichte Schwedens). Par latviešu brāļu cilti — senprūšiem, kuŗa tagad jau pārvācota, nesen mirušais Karalauču unīversitātes prof. Becenberģers izsēkas: „Vai leišu-latviešu-prūšu cilts priekš 5000 gadiem dzīvoja tikai austrumos no Kuršu jomas, jeb vai tā toreiz bija ieņēmusī jau arī citus apgabalus, kur tā vēlāk pieņēma, to nezīnam. Bet tas gan man cieši zināms, ka šis cilts priekšvēsturiskā attīstība, cik tālā Austrumu-Prūsijā norisinājusies, bija lielumā un visumā vienkopēja, un ka šē līdz vācu ordeņa atnākšanai un, atrēķinot diēnvidus un rietrumu robežu apgabalus, nav notīkusī nekāda tautasajaukšana.“ Nav nopietnu iemeslu tam līdzīgus uzskatus neatīecināt arī uz tagadējo latviešu apdzīvotiem apvidiem un nedomāt, kā Baltijas akmeņu laikmeta izveicīgie podnieki, nebūtu bijuši rada tām ciltīm, kuŗas vēsture ierauga šai zemē.

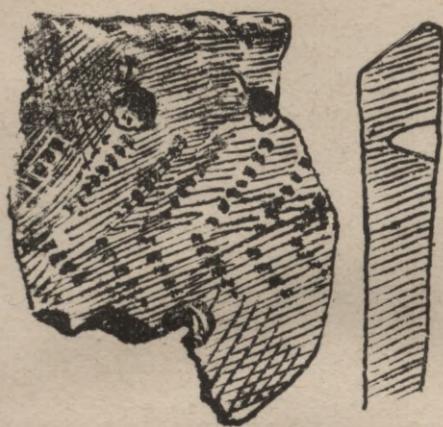
No Latvijas akmeņu laikmeta visplašāk pazīstami Riņū kalna atradumi pie Burtņieku ezera, tai vietā, kur Salace iztek. Šeit pirmo reizi sastopami dzīvnieku attēlojumi ka ulā izgriesti, kas uzskatami par vecākiem tēlniecības mēģinājumiem

59-46. YPJ-

Latvijā. Riņa kalnu kaula griezumiem paraugos ņemts putns un tas sastopams tur vairāk variantos (4. zīm.). Putns ir tas apskaužamais dzīvnieks, kurš „gaisa vidū lidinā“ un tāpēc pirmātnējās tautās ļoti godāts. Putnus tās uzskata gan cilšu putnus (Stammesvögel), gan kā mirušo cilvēku dvēseļu mājokli, gan arī kā pašu dvēseli. Līdzīgi ticējumi uzglabājušies līdz šai pašai dienai latviešos. Tā Latviešu tautas teikās un pasakās VII. d. uzrakstīts: „Tiklīdz kā mirējs nomiris, vajagot attaisīt durvis uz mazu brītiņu vaļā, lai dvēsele varētu iziet ārā, jo dvēselei nepatīkot stāvēt ilgi pie dzīvajiem. Ārā izgājusi dvēsele paliekot par putnu un aizlaižoties uz debesīm (Uzr. Dolē. Tāpat arī Lazdonē, Kazdangā, Naudītē). „Dvēsele mēdzot īpaši palikt par baltu, mazu balodīti, kurš tāds allaž esot redzēts no tās mājas ēkām izceļamies, kur nupat kāds nomiris.“ Tāpat skaistajā teikā par Alūksni, sadegušo karavīru dvēseles pārvēršas putnos, kuri neļauj vācu bruņiniekiem celt savu pili nodedzinātās pils vietā. Ko dienu uzcel, to putni nakti nojauc. Arī Latvju dainās daudzkārt piemin lakstīgalu, kas „nebija lakstīgala“ un kuņas citās vietās skaidri nosauktas par kāda piederīgā dvēseli.

Putna tēli, kā dvēseļu piemiņa tiek lietoti arī vēlākā dzelzs laikmetā, kad cilvēks iemācas apstrādāt metālus. Tad attēli tiek nēsāti uz krūtīm kā pakariņi, kas piekabināti dažādām varģu (ķēžu) rotām (5. zīm.). Līdz vēsturīgam laikam tamlīdzīgi primitīvi-naturali putna attēlojumi nokļūst ar „pūra lādēm“, tomēr izkropļoti no svešo stilu iespaidiem.

Ornamentā tikko aplūkotais naturalais putna traktējums parasti neiekļūst, jo naturalisms ir pretīgs ornamenta dabai. Šādās reizēs ornaments izlieto attiecīgus zīmolus vai zīmes, kuņas apzīmē vajadzīgo priekšmetu vai jēgumu. Tā tas tiek darīts daudzās mezoņu tautās, kuņu kultūra daudzējādā ziņā līdzinās Eiropas akmeņu laikmeta kulturai. Kā visbiežāk lietotajam zīmolam putna nozīmē bez šaubām uzskatama spalva. Saskaņā ar pirmātnējiem izteiksmes paņēmieniem, veselu priekšmetu varēja attēlot apzīmējot ar kādu raksturīgāko daļu. Arī būrot pietika ar kādu noburamā cilvēka matu kušķi vai apģērba daļu, lai tam kaitētu. Spalva ir vienīgi putnam raksturīgs piederums un pati par sevi, savā konstrukcijā ļoti ornamentālas dabas. Savā naturalā izskatā tā parasti sastāv no slīpām jeb diagonālām sastāvdaļām, kuņas var noderēt kā marpārgrorams ornamentāls paraugs (6. zīm.).

7. zīm.

Rokām taisīta trauka gabals no Riņu kalna. (Domes muz.)

8. zīm.

Māla trauka gabals no Arašu ezera 1 cm. biezs. Raksts ar nagu iebadīts. (Etnogr. muz.)

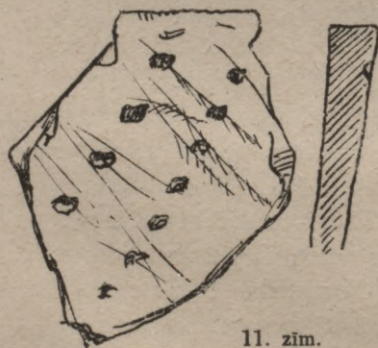
9. zīm.

Māla trauka gabals no Rasnopiles. (Pēc Rikova.)

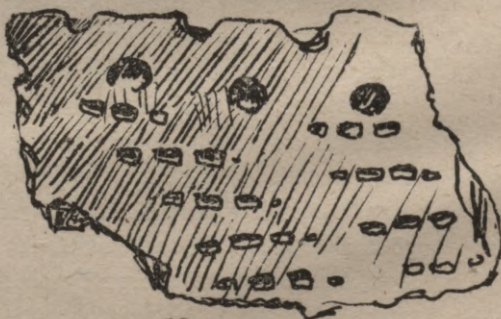
10. zīm.

Māla trauka gabals no Riņu kalna. (Domes muz.)

11. zīm.

Iedzeltens poda gabals ar retu bedrišu rakstu un stūrainu profili Riņu k. (Dom. muz.)

12. zīm.

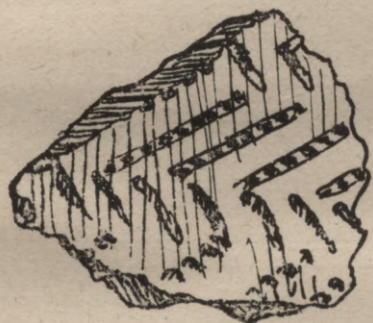
Māla trauka gabals ar bedrišu rakstu no Riņu kalna. (Dom. m.)

13. zīm.
Māla trauku gabals ar bedrīšu rakstu.
(Dom. muz.)

14. zīm.
Neolitiski trauku gabali no Zvejnieku
mājām. (Dom. muz.)

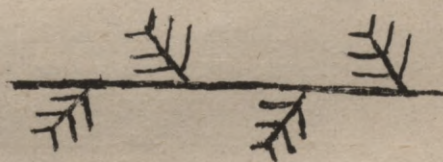
15. zīm.
Neolitiska raksta paraugs no Ličugala
mājām. (Dom. m.)

16. zīm.
Skujots cimda raksts no Dikļu
Muceniekiem.

17. zīm.
Kamanu raksts pēc Brotz'a (Rīgas
pils. bibl.)

18. zīm.
Raksts uz dvieļa. (Etnogr. muz.)

Tā tad, ja nu jaunākā Latvijas akmeņa laikmeta orna-
mentā būtu meklējamas dvēseļu kulta pēdas, tad tam būtu

jāizpaužas spalvai līdzīgā rakstā, tāpat kā daudzās citās, pirmtautās, kuņas aiz kaut kādiem iemesliem godā putnus. (Dr. Emil Stephan, Sūdsekunst 907.). Patiesi, vienīgi šādā veidā blakus neolitiskajiem putna tēlojumiem kaulā, Riņu kalnā un visās citās Latvijas jaunākā akm. laikm. atradumu vietās var sastapt pirmo ornamentu (7. zīm.). Šis ornaments stūrgalvīgi atkārtoto spalvai līdzīgo rakstu uz rokām taisīto māla trauku atliekām. Šie veikli pagatavoto, brīvā gaisā apdedzināto trauku sienu vidi pildīti zvirgzdiem, kas trauku pasargājot no plaisāšanas. Šāda veida zvirgzdoti trauki vēl tagad tiekoti lietoti dažos Lietavas apvidos un tos saucot „Zvirgzdines“.

Vecākiem neolitiskiem traukiem nav raksta un tie ir ļoti rupji un biežām sienām. Tomēr izrakumu vietu jaunākos slāņos jau parādas trauku sienās primitīvs raksts kas iebadīts ar pirkstu (8. un 9. zīm.). Var jau būt, ka šais māla trauka gabalos ar pirkstu iebadītās bedrites neizpauž neko citu, kā tikai rituma jūtas, tāpat kā primitīvā dziesmā. Pētījumi liecina ka mežonņtautas bieži vien nevar pateikt savu meldīju saturu, kuru tās dzied ritmiski strādājot. Viņu dziesmas pastāvām no nenozīmīgām skaņām. Līdzīga parādība varētu būt ritumam izpaužoties pirmatnējā ornamentā, kad noderīgās zīmes un zimboli vēl nebija izveidojušās.

Labākajos akmeņa laikmeta podniecības ražojumos ornaments sastopams iebadīts ar apaļu kociņu, vai arī skaliņu, kura gals izgraižīts robains. (10. zīm.). Šo trauku veselais izskats ir grūti noteicams, — atliekas tomēr rāda taisnas sānu sienas un oriģinēlu malas profili. (11. zīm.). Trauku mala bieži vien izrakstīta ar to pašu spalvai līdzīgo rakstu. Trauks varētu izskatīties līdzīgs tāss vai kriju cibām, kādas lietojuši latvieši vēl vēsturīgā laikā.

Latvijas akmeņa laikmeta raksta paraugi ir uzglabājušies simtiem, bet visūr tur pārsvarā ir slīpā stripa. Bez labiem Riņu kalna paraugiem (12. un 13. zīm.) līdzīgs raksts redzams arī atradumos pie Zveinieku mājām Burtnieku ezera malā. Turienes trauka gabali ir rupjāks darbs, bet raksts ir parastais neolitiskais. Neolitiskie izrakumi Mūku kalnā pie Daugavas, Kokneses apkārtnē, rāda atliekas no ļoti plāniem un labi ornamentētiem un veikli apstrādātiem traukiem, kuņu profili līdzinājas Rinu kalnā atrastiem trauku gabalu profiliem.

Sevišķi skaidrus bedrīšu raksta paraugus sniedz izrakumi pie Ličugala mājām Lubānes muižā, Aiviekstes tuvumā (15. zīm.).

Līdzīga stila trauku paraugus varētu pievest vēl no Aizkraukles, Aražiem, Milzu kalna, u. c. vietām. Tie sastopami arī Pilskalnu vecākos kulturslāņos.

Bedrišu raksts, kuņā ornamentēti Latvijas neolītiskie trauki, ir izplatīti visā Ziemeļ-Eiropā sākot no Iedāņiem līdz Sibīrijai. Dažādos apvidos tam ir dažāds stils, bet baltu cilšu apdzīvotos apgabalos raksturo spalvai vai skujai līdzīgs raksts. Šis raksts arī vēsturīgā laikā ir viens no plaši izplatītiem rakstiem un tautas dziesmas to sauc par skuju.

To lieto audumos un adījumos vēl tagad. Kaut gan egles skuju palaikam uzlūko kā mūžīgas dzīvošanas zībolu, tad tomēr šādi pamatots tas ornamentā nevar iekļūt, jo stādu motīvi nav parasti latviešu ornamentā un ieviesās tikai pēdējā gadu simtenī kā ozols un liepa. Nosaukums „skuju raksts“ un „skūjiņa“ balstas tikai uz līdzību, tāpat kā daudzi citi latviešu raksta nosaukumi: titaviņas, cūkastiņas, avenradži, apcirknīši u. t. t. Arī Vakar-Eiropas mākslā izplatītais akantusa ornaments tiek saukts šai vārdā tikai tāpēc, ka tas līdzinājās kādai nezālei ar šo vārdu. Tas pats sakams par mums svešo „meandru“, kuŗš vārdu dabūjis no kādas likločotas Azijas upes, kāmēr viņa istā izcelšanās ir Ķīnas pērkona kults.

Kā tas arī nebūtu, skujotais raksts, kura pirmie paraugi sastopami Latvijas jaunākā akmeņu laikmetā, uzlūkojams kā latviešu rakstā iemīļots elements, blakus citiem ornamenta elementiem. Kaut gan šāds raksts ir sastopams arī citās tautās un varēja tur pastāvīgi izcelties, tomēr tik plaši izlietots kā latviešu ornamentā, tas sastopams reti kur citur. Tāpat kā visi citi latviešu raksta elementi, arī skujotais raksts iegūst daļus variantus. Tā Brotce savā rokkrastā pieved rakstītas kamanas, kuŗa zīmēta arī skuja iekomponēta saulēs (17. zīm.). Šai skujā ritmiski mijās plati un šauri skujotā raksta diagonālie elementi. Starp daudziem variantiem atzīmējams Rīgas Etnografiskā muzejā esošais sārtais raksts uz balta dvielā (18. zīm.) un Paegļa kundzes priv. kolekcijā esošais cimdu raksts (19. zīm.). Šis raksts izpildīts baltās un rūsani pelēkos toņos un neparasti pārveidotiem elementiem.

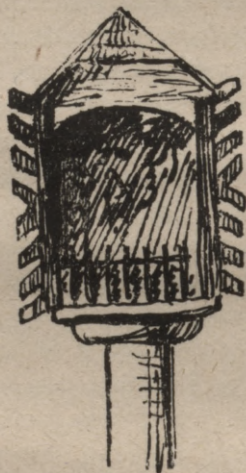
Plastiski veidots skujotais raksts ir iemīļots koku griezumos. Tā Zemgalē (Ezere) vēl tagad to sastop ragavu galdos rūpīgi iegriestus (20. zīm.). Tektoniski pielietots tas sastopams retāk, tomēr taīs apvidos, kur vecās celtnu tradīcijas nav gluži iznīkušas, to var pa retumis vēl redzēt arī šai mākslas pakāpē (21. zīm.).

19. zīm.
Skujots cimdu raksts.

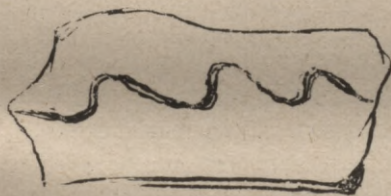
20. zīm.
Ragavu galds no Zemgales.

21. zīm.
Svētbildes stabs no Alšvangas.

V.

Kaut gan Latvijā ir konstatēts labi izveidojies akmeņu laikmets, nav, tomēr, nekur vēl atrastas akmeņa laikmeta kapenes. Turpretī Zviedrijā, Danijā, Anglijā u. c. Eiropas zemēs tās plaši pazīstamas ar saviem vareniem akmeņu krāvumiem daž-dažādos veidos. Varbūt, ka Latvijā šai laikā vēl bija spēkā vecum vecais pasaules uzskats, pēc kura mirušie nemaz nav tikuši aprakti. Vispār zinams, ka mirušo glabāšana pārdzīvo trijās galvenās pakāpēs. Pirmajā gandrīz nemaz nav starpības starp dzīvi un nāvi. Ļaudis tic, ka mirušie turpina dzīvi gandrīz tikpat mierīgi, kā līdz miršanai un mironi netiek aprakti vai sadedzināti. Apbēdišanu vai aprakšanu var sastapt nākošo reliģiozo uzskatu attīstības pakāpē. Tur nāve tiek uzskatīta, kā kaut kas pārejošs un ļaudis tic miesas augšamcelšanai. Trešajā pakāpē mirušā — dvēsele tiek uzskatīta kā kautkas pilnīgi atsevišķs. Dvēsele pārdzīvo miesu un turpina dzīvi ēnu vai veļu veidā. Šai pakāpē parastākais apglabāšanas veids un mirušo sadedzināšana.

22. zīm.

Ripu taisits poda gabals no Ērgļu pilskalna ar viļņotu rakstu. (Dom. muz.)

23. zīm.

Māla trauka fragments no Rezeknes Jaunavu kalnā. (Etnogr. muz.)

Pirmajā pakāpē mežonātautas savus mirušos uzglabā mājā, kāmēr tie izžūst. Tam ikdienas piedāvā ēst, kā dzīvam. Neērtības, kas ceļas mironi mājā uzglabājot, spiež to novietot tālāk. Tā Jaungvinejas negritosi mirušos novieto uz sevišķa šim nolūkam ierīkota paaugstinājuma. Dajaki un kajani liek savus mirušus kokos. Novirzīšanās no šiem pirmās pakāpes paņēmieniem novērojama ikvienā jūrmalu apdzīvojošā ciltī.

Tā timorlauti liek mironi laivā. Ja lietas grozas ap kādu augstas kārtas mirušo, tad tiek gatavots skaists zārks laivas veidā. Dažos gadījumos mironi laižot ūdenī. Tā ticis apglabāts arī Alariķis un tā vēl tagad darot dažas ciltis Amerikā (prof. Grant-Allens).

Ir iemesli domāt, ka senatnē šāds paradums bijis latviešu apdzīvotos apvidos. Vārds „nāve“ līdzinas latīņu „nāvis“, kas nozīmē laivu, kuģi. Mūsu tagadējais laivas nosaukums ir aizņemts no libiešiem. Arī Kauguru torfu purvā skol. Baloža atrastai laiviņai prof. Virchovs piešķir rituālu nozīmi. Daiņās pārāk bieži mīņ ūdenī mešanu, ūdenī lēkšanu, ūdenī laišanu. „Laižos pate upītē, raudavišu pulciņā...“ 13234. „Dzirās mani sveši ļaudis stāvu laist ūdenī...“ 13703. Šūpoj māt, auklēj māt, nemet mani ūdenī“ (3343, 3371).

Varētu domāt, ka kapeņu iztrūkums kuŗš ar maz izņēmumiem, sniedz līdz kristīgās ticības iespaidošanas laikam, liecina, ka mirušie būtu laisti ūdenī. Varbūt aiz šiem pašiem iemesliem Daugava un Venta tiek minētas kā dvēseļu upes.

„Daugaviņa, mellupīte
Klusu tek vakarā,
Kā tā klusu netecēs
Pilna dārgu dvēselīšu.“ 30710.

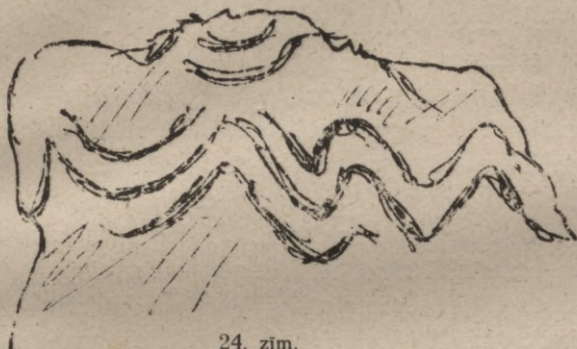
Visas upes cauri jāju
Daugaviņu nevarēju,
Daugaviņu nevarēju
Tā bij pilla dvēselīšu. 29628.

Ar šo parašu varētu būt sakaros pie visām trim baltu tautām izplatītais ūdens kults ar savām dievībām Upes māti (30890), Udens māti (9549), Bangu māti (30865), Gaujas māti u. c.

Šo apstākli varētu nepieminēt, ja latviešu ornamentā nebūtu norādījumi uz zīmolistu ūdens attēlējumu rakstā. Tā daiņās daudzkārt skandina par kādu tīri ornamentālu upi:

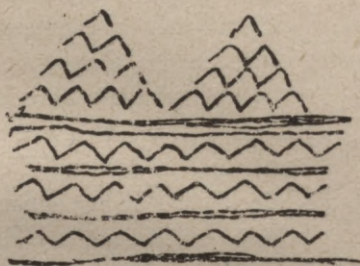
Sudrabiņa upe tek
Zeltītiem burbuļiem,
Sudrabs teki tekamāji
Zelts pa virsu ligojās. 31011.

Līdz pusei Daugaviņa
Sudrabā vizuļo;
Iemetam zelta slotu
Lai tā visa vizuļo. 30983.

24. zīm.

Vairākkārtīgs likloču raksts uz dzelzs
laikmeta trauka gabala. (Jelg. muz.)

25. zīm.

Villaines raksts no jūrmalienes.
(Etnogr. muz.)

26. zīm.

Raksts no jūrmalienes.

27. zīm.

Austas jostas no Praulienes. (Etn. muz.)

28. zīm.

Rakstīta ošu laivā no Pērkones.
(Iz Sudmeiņa kol.)

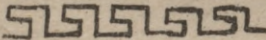
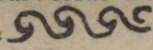
Liku loku upe tek
Zelta zirņa meklēdama,
Zelta zirnis patecēja
Zem sudraba čakar-
nīša. 30986.

Šais dekoratīvajās
daiņās minēto zelta slotu,
zelta zirņu, sudraba čakarņu
u. c. teiksmiņu atributu
nozīme atrisināsies turp-
mākās lappusēs. Pašreiz
mums ir svarīgs daudzkārt
minētais izteiciens „liku-
loku“, „likloču“; „trīslī-
kumi“ un tāmlīdzīgi. Viņš

atgādina vēl tagad lietoto ūdens grafisko zīmi un formas (prof. Laube, Krāsu un formu loģika). Likloču linija būtu uzlūkojama ūdens nozīmē un latviešu rakstā lietota kopā ar dažādiem citiem raksta elementiem. Šāds motīvs plaši izplatīts vēlākā vidienes jeb Daugaviešu ornamentā.

Vispirmāk likloču raksts ieraugams dzelzs laikmeta keramikā. Šai laikmetā trauki tiek pagatavoti ar ripas palīdzību un tos raksturo Ziemeļ-Eiropas zemēs viļņotā linijā. Prof. Virchovs Ziemeļ-Vācijas izrakumos šo ornamentālo motīvu dēvē slāvisku. Ripu veidotos traukos viļņotais jeb likloču raksts ir viegli izpildams tehniskā ziņā. (22. zīm.). Vienkāršā viļņotā linija var varieties tikai atkārtojoties divās vai vairāk rindās (23. un 24. zīm.). Šādi trauka gabali atrodami gandrīz ikviena latviešu pilskalna jaunākos slāņos. Likloču raksts izplatīts arī uz bronzas rotas lietām, kā rokas sprādzēm, saktām u. c. Jaunākā laikā vistīrākā veidā viļņoto rakstu uzglabājusi jūrmaliene. Apskatot 25. zīm. pievestu villainu rakstu nāk prātā daiņa, kuŗā iet runa par šūpuli, kas kārts triju triju bangu starpā (30741).

Likloču raksts parasti zaudē savu apaļisko veidu audumos un adījumos, tāpat kā visi citi ornamenta elementi, tomēr dažos piemēros tas arī audumos vēl uzglabājis apaļus stūrus, piem. austās jostās no Praulienes (27. zīm.). Kā tektonisks paraugs pievedama rakstīta laiva no Pērkones (28. zīm.).

Likloču raksts latviešu ornamentā tomēr nepārvērsās ne meandrā ne arī „bēgošā sunī”

tāpat kā latviešu rakstam svešas ir spirālas linijas Tur kur līdzīgi motīvi vienu otru reizi sastopami rakstā, tie uzskatāmi kā svešs ievazājums.

Likloču raksts kā stūrainos tā apaļos paraugos uzlūkojams kā viens no vecākiem latviešu raksta elementiem, kuŗu pielietojusi savā mākslā arī jaunākā tautas amatniecība.

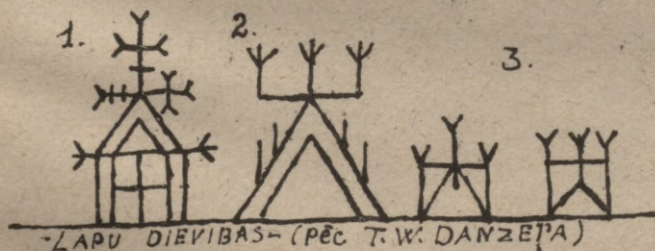
VI.

Ierodoties metāliem latviešu zemē, sevišķi bronzai, uz tiem var redzēt bez jau aplūkotiem raksta elementiem arī vēl citus, līdz tam laikam neredzētus zīmbolus un zīmes. Arheoloģiski atradumi pauž, ka šai laikā ir mainījies iedzīvotāju pasaules uzskats, jo ieradusās dažāda veida kapenes un ugunskapi. Šai laikmetā pirmo reizi rakstā sastopamies ar vēlāk plaši izplatītā gaismas kulta piekopsānu un visiem šā kulta atributem. Senākās reliģiozās formas tomēr turpina dzīvot blakus jaunājam, kā tas vispār parasts reliģiju vēsturē.

Domājams ka Latvijā reliģisko uzskatu pārveidošanās jau iesākusies akmens laikmeta beigās, kaut gan trūkst par to drošu ziņu. Zviedrijā un citās zemēs no šā laikmeta beigām ir uzglabājušies kapenēs pirmie saules kulta zīmboli — rats, laiva un vesers (O. Montelius). Latviešu zemēs tikai pirmais no šiem atribūtiem gūst ornamentālu saules nozīmi kā zeltābols, zelta zīle u. c.

Visvecāko gaismas kulta dievību Latviešu mitoloģijā uzskata Debesis jeb Debesstēvu, sauktu arī par Dievu (jeb devēju arī dējēju) un viņā vecums sniedzas atpakaļ līdz indoeiropiešu pirmtautai. Šis baltu tautu Dievs jeb Debesstēvs, pēc skaņām un nozīmes, esot rada nevien latīņu „deus“ (dievs), bet arī sanskrita „Djāus pitā“, kā arī grieķu un cittautu nosaukumiem. Vārdu „dievs“ esot aizņēmušas arī somu valodas; somiski — taivas, igauņiski — taevas, lībiski tāvas un nozīmējot tur tikai debesis, no kam esot redzams, ka dabas

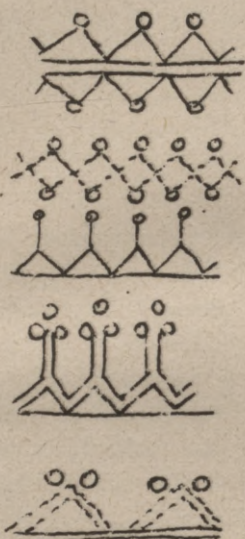
parādības un viņu dievības, senāk parasti apzīmētas ar vienu vārdu. Vēl tagad kādā mīklā dievs zīmējoties uz debesīm „Sprīkis pie Dieva, sprīngis mežā, simtkājis ezerā“. (Zvaig-

-LAPU DIEVĪBAS- (PĒC T. W. DANZETĀ)

29. zīm.

- 1) Augstākais dievs; 2) dieva sieva;
- 3) 2 dievības lapu bilžu rakstā.

30. zīm.
Vienkārši pajumtu raksti no
bronzas rotas lietām.
(Etnogr. muz.)

zne, zaķis, vēzis) (Prof. P. Šmidts „Latviešu mitoloģija“ 1918). No mūsu viedokļa izejot drikstētu teikt, ka dabas parādība un viņas dievības parasti apzīmētas arī ar vienu zīmi, zīmolu vai ideogramu. Šis apstāklis palīdzētu šo zīmi atrast, kas tagad liekas, jau galīgi aizmirsta.

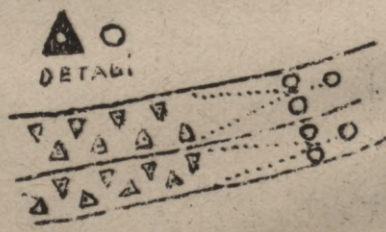

31. zīm.
Pajumtu raksts apaļā traktējumā. (Jelg. muz.)

Pati debess savā izskatā atgādina jumtu vai velvi. Teikā par ezi arī teikts, ka zeme, kad tā radusies, bijusi par lielu un negājuši zem debessim. No šā vērojams, ka debess jau sen tikusi uzlūkota kā patvēruma vai pajums. Taīs senos laikos, kad varēja celties jēgums par debesstēvu zemes un cilvēku patvērēju, pirmās patvertnes, domājams, pie baltu tautām esot bijušas slietenes, vai arī stāvu koku nami, kuŗus min arī tautu dziesmas. Tas apstāklis varētu analogiski radīt arī debesu

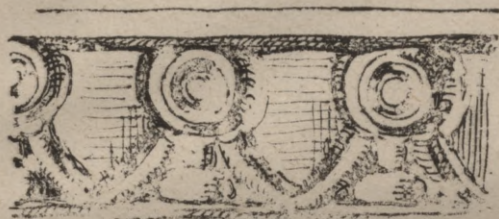

32. zīm.
Raksts uz bronzas rokas sprādzes.
(Etn. muz.)

33. zīm.
Raksts uz bronzas rokas sprādzes.
(Etn. muz.)

zīmolu šo pirmatnejo celtņu veidā. Lercha - Puškaisa sakrātās teikās vairāk vietās teikts, ka dievs mājojot mietu starpā.

34. zīm.

Kimacions no Teodorika mauzoleja.
(Pēc Salina.)

35. zīm.

Ornaments no Teodorika mauzoleja.
(Pēc Salina.)

Kopā saņemot debess jeb debesstēva zīme varētu būt trijstūra Δ vai pusloka veidā. Ar tamlīdzīgu ideogramu dievi tiek apzīmēti arī lapu un citu tautu bilžu rakstā (29. zīm.) jo viņu galvenā sastāvdaļa ir trijstūris. Šāds ornamentals trijstūris visbiežāk ar kādu izrotājumu vidū vai virsū ir patiesi viens no plašāk izplatītiem elementiem latviešu rakstā (30., 31. zīm.) gan apaļi gan stūraini izveidots.

Daiņās kopā ar šo elementu tiek minēti dieva dēli un tas tiek saukts gan par spārēm, gan par jumtu, gan arī par kaudzi. Cauri spārēm iet saule vai saules meita.

36. zīm.

Divi paraugi no varieta «pajumtes» raksta. Bronza. (Etnogr. muz.)

Dieva dēli klēti cirta
Zelta spāres spārēdami;
Saules meita cauri gāja
Kā lapiņa drebēdama. 33754.

Dieva dēlis j m t u juma
Zelta spāru spārodamis.
Cauren teka saules meitas
Kā lapiņas drebēdamas. 33754.

Kas varēja tā darīt,
Jūras vidū kaudzi mest.
Tā darija dieva dēls
Saules meitu precēdams. 33819.

Saīs dieva dēla spārētās pirtis iet pēc citām dainām saule pērties (33770). Uz šo varētu zīmēties tas apstākļi, ka šaīs trīs-

stūros vidū parasti ievietots arī saules zimbols (32, 33. zīm.) viens pats vai vairākos atkārtojumos. Vēl biežāki apaļa ripiņa viena vai vairāk tiek likta šā raksta elementa virspusē. Tādā gadījumā uz viņu varētu attiecināt Dieva atributu sētuvī, kā to daudzinā dainās:

37. zīm.
Izrakstīta rokas sprādze.
(Etn. muz.)

Dieviņš gāja rudzu sēt
Ar sudraba sētuvīti. 27954.

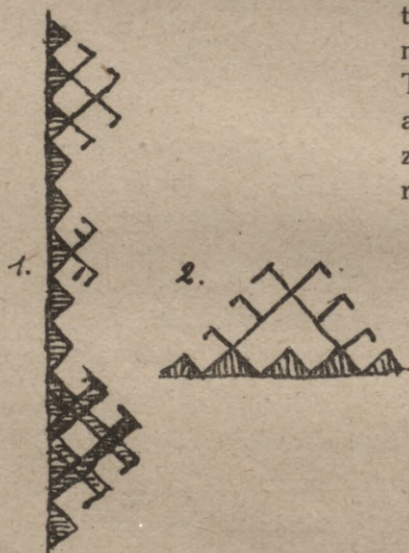
Dieviņš gāja lauciņā
Ar zeltītu sētavīti. 27953.

Mīļš Dieviņš miežus sēja
Sudrabiņa sētuvīņu. 28018.

Kur tu esi mīļš dieviņi
Ar sudraba sētuvīti. 28028.

Protams, šeit minētā sētuve arī varētu būt tā pati saule, kuņai tā jau daudz visādu nosaukumu.

Nav apgalvojams, ka aplūkojamais dekoratīvais elements būtu sastopams tikai latviešu ornamentā. To sastop paretam arī citās Eiropas zemēs. Tā Teodorika mauzolejā, kuŗš celts V. g. s. pēc Kristus, šo elementu redz izlietotu grieķisko kimonu vietā (34., 35. zīm.). Aiz tā iemesla šo barbarisko elementu mākslas vēsturnieki pierakstīja gotiem. Tikai jaunākā laikā viņa izcelšanos attiecina uz citām Ziemeļ-Eiropas zemēm. (Salin. altgermanische Thierornamentik).

38. zīm.
Raksts no Annas muižas.
(Etnogr. muz.)

39. zīm.
Cimdu raksts. (Rieksta kol.)

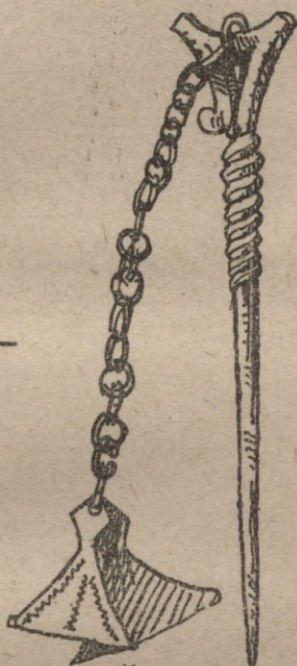
Tik bagātos variantos, kādos šo ornamentālo elementu atrod latviešu ornamentikā, viņu nevar redzēt nekur citur (36. zīm.). Pārējās zemēs viņš parādas tikai savā nabadzīgākā veidā. Latviešu ornaments to lieto gan kopā ar skuju un likloču līniju (37. zīm.) gan ar citiem elementiem. Bez bronzas priekšmetiem tas ieraugams arī iekalts drēbēs ar bronzas gredzentiņiem. Kā piemērs pievedams Etn. muz. esošos Annas muižas izrakumus, kur šī „pajumte“, redzama oriģinēlos variantos (38. zīm.).

Glūzi līdzīgs bronzas lietu „pajumtei“, šis elements redzams arī dažos cimdu rakstos (39. zīm.). Kādā rakstā no Rieksta krājuma, šā elementa gredzeni, kas parasti atrodas virsū, telpu trūkuma dēļ novietoti sānos un tā radies atkal jauns variants (40. zīm.).

40. zīm.
Adijums. (Rieksta kol.)

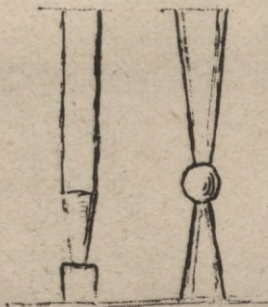
Plastiski veidotu šo debesu zīmi atrod pakarinos tāpat, kā daudzus citus latviešu raksta elementus (41. zīm.). Tektonisiki tas izveido latviešu kolonā (42. zīm.). Šāis kolonās trijstūra un lodes jeb gredzena princips viscauri izturēts un laimīgi atrisināts.

41. zīm.
Bronzas adata apģērba sa-
spraušanai.

Jēgums par debesi pārgrozas zem kristīgās ticības iespaida un vēlākās daiņas piemin dievu kā būtni ar cilvēcīgām īpašībām. Zem šāda iespaida arī ornaments šur tur rāda pajumtes veidošanos uz „cilvēcīgo“ pusi. 43. zīm. mums pazīstamais motīvs itkā dabūjis rokas un galvu, atgādinādamas antropomorfirētu dievu pie lapiem. Tomēr līdz tādām veidam, kādā dievs sastopams vēlākā grieķu mākslā, šeit vēl tālu.

No šā latviešu rakstā plaši izplatītā elementa šeit pievesti zīmējumos tikai nedaudzi paraugi. Etnografisko un arheoloģisko lietu krājumos netrūkst vēl daudz un dažādu šā elementu varējumu un kombinējumu. Pašā pēdējā laikā, šķiet šim elementam piegriežam pārāk maz vērības, neraugoties uz to, ka viņš atrisina starp citu arī daudzus arhitektoniskus jautājumus. „Pajumte,” kā to sauc daži dekoratori, bez šaubām uzlūkojama, kā viens no galvenajiem latviešu stila klasiskā laikmeta elementiem.

42. zīm.
Latviski kolonu paraugi. (Pēc
doc. Kundziņa.)

43. zīm.
Villainu raksts no Kurzemes.
(Etn. muz.)

VII.

„Gandrīz pie visām tautām pasaulē atradisim kādas liecības, ka debesis tiek uzskatītas par tēvu, zeme par māti. Tā arī pie indo-eiropiešu tautām mēs sastopam nevien debess valdnieku jeb tēvu, bet arī kādu zemes valdnieci. Pēdējai tomēr pieder mazāka loma un viņas vietu ieņem nereti arī zemes dievi . . .“ „Pretī debess tēvam stāv zemes māte, kuŗa vēlāk maz vairs izšķiras no veļu mātes . . .“ „Vispārīgi var sacīt, ka zemes mātes loma ir palikusi ļoti niecīga un par tuvāku sakaru ar debess tēvu nav vairs uzglabājušās nekādas plašākas ziņas. Zemes mātes nozīmes ierobešošana būs jau iesākusies pirms kristīgiem laikiem, kad valdīšana par zemi būs pārgājusi veca Dieva ziņā . . .“ „Par debess tēva sakaru ar zemes māti liecina tikai vairs sekoša mikla: „augsts tēvs (debess), plata māte (zeme), traks dēls (laiks), akla meita (nakts).“ Prof P. Šmidts, Latviešu mitoloģija.

No pievestiem citātiem izlobams, ka blakus debess grafiskam apzīmējumam latviešu ornamentā varētu būt arī zemes zīme, kaut gan mazāk populāra. Ornamentālais „jumtiņš“ latviešu rakstā parasti balstās uz kādu gultekus (horizontālu) švītru. Šī švītra jeb līnija arī varētu būt tā, kas izteiktu grafiski jēdzienu „plats,“ kā tas norādīts pievestajā miklā. Uz šādu apzīmējumu pavedina arī arāja gājums:

Es uzgāju ganīdama
Tautu dēlu arumiņus:
Divi vagi mell'aruma
Trešā balta ābuliņa 27988.

Garos parasti tiek „uzieti“ visi citi dekoratīvie moiivi, jo ganu galvenais darbs bij nākamā purā rakstīšana un locīšana.

Gultekus līnija, ka ornamenta elements, savas vienkāršības dēļ pielaiž pārāk maz variantu un tāpēc arī maz iemīļots no vēlākiem dekorētājiem. Šo varbūtējo zemes zīmolu var tikai atkārtot radot rindainu, svēdrainu jeb strīpainu rakstu, kuŗš tik ļoti izplatīts dažu apgabalu audumos ka devis pat nosaukumu galvenam sieviešu apģērba gabalam rindukam.

Zeme (dzeme — dzemdētāja) jeb zemes māte uzskatama kā sievišķīgs pretstats debesstēvam. Sievišķīgas dievības ir sastopamas pie daudzām tautām un tāda vēl ir latviešiem pazīstamā likteņa dieviete Laima. „Tautas dziesmu Dievam jeb Debesstēvam līdz ar Laimu pieder tagad svarīgāka loma latviešu tautas tradīcijās. Pie citām tautām turpretī likteņa dievības tiek mazāk daudzīnātas. Arī vecās kronikās trūkst ziņu, ka Laima būtu viena no lielākām latviešu dievietēm. Tāpat arī pie leišiem Laimai ir daudz mazāka nozīme, nekā mūsu tautas dziesmu Laimai. Pēc tam nu varam vērot, ka Laimas kulta pie latviešiem būs attīstījies sevišķi vēl vēsturīgā laikā. Šādam novērojumam ir arī savs svarīgs iemeslis. Vidus laikos jumprava Mārija, kā zināms, tika turēta par sieviešu patroni. Tāda nozīme ir arī mūsu tautas dziesmu Mārai. Pēdējā atkal visos sīkumos līdzinās Laimai, tā kā starpība starp abām tagad nav viegli novērojama“ (P. Šmidts, Latv. mit.).

Šis citējums pievests lai redzētu, kurp meklējama zemes kulta tālākā nosvēršanās un paliekas no varbūtējiem grafiskiem apzīmējumiem. Tapa redzams, ka tas stāv sakaros ar Laimas kultu, kuŗa kopā ar Dēklu un Kārtu palīdz piedzimt dzīvībai un liek cilvēka mūžu.

„Pēc tautas māņiem Laima mitusi pie istabas sliekšņa... Kad istabu slaukot smiltis atstāj paslieksnē, tad Laimes māte nevar tikt iekšā... Kad saslaucītos mēslus izsviež par sliekšni pāri, tad Laimes mātei aizber acis (Jelg. rakst. krāj. II. 84. lp.). „Pār sliekšni neko nevar dot, jo tad devējs nožņaudz savu Laimi, kas guļ apakš sliekšņa... Kad uz sliekšņa cērt žagarus, tad Laime atstāsies... (jeb) Pūķis aiznesīs Laimi... Kad uz sliekšņa cērt ar asu cirvi, tad Laimes mātei nocērt galvu (R. L. B. Z. K. rakstu krāj. 6. 61. lp.). Māra šādā lomā netiek minēta“. (P. Šmidts. Latv. Mit.).

Tā tad redzams, ka sievišķības patrone ir saistīta kopā ar savu atributu sliekšni. Sliekšnis ir vienmēr gultekus virziens un šai ziņā līdzīgs zemes grafiskam attēlam. No citiem Laimas atribūtiem tautas tradīcijās tiek biežāk minēta arī peramā slota (1101, 1268), bet Dēklai (arī Laimai) žagars, kuŗu tā met upē, sliksstošos glābjot.

Tik upē nenoslīka
 Mans raženis augumiņis,
 Kaut Dēklite nemetusi
 Žuburainu žagariņu. 31021.

Sakarā ar šādiem pārspriedumiem, sievišķie zimboli būtu jāmeklē intimākos sieviešu apģērba piederumos. Aplūkojot prievišu rakstus, viņos uzkrīt daudzkārt atkārtotais, maz varietais motīvs — dažas horizontālas līnijas ar slotiņu virsū (44. zīm.), kuŗu tādēļ varētu pierakstīt Laimai. Šais prievietīņu rakstos slotiņa visbiežāk mijās ar kādu zīmi, līdzīgu burtam W, kuŗai jābūt saistītai savā nozīmē ar šo elementu grupu. Tai būtu šāds izskaidrojums.

44. zīm.
Prievietas raksts.

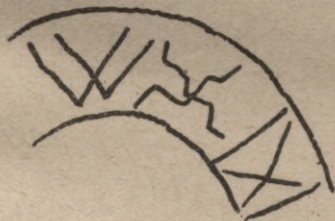
Ar jēdzienu par zemi, sievieti un radišanu vispār, stāv sakaros jēdziens par auglību. Latviešu auglības zimbols ir divžuburu vārpa, saukta „jumis“.

Jumu – jumu vārpas auga,
Jumi jauni cilvēciņi;
Dancos mani kumeliņi
Kad es braukšu precībās. 28537.

Akmiņotu zemi aru
Ar tērauda kumeliņu
Tur uzauga duj vārpiņas
Viena salma galiņā 27916.

Kūlāmi, kūlāmi — apkūlāmi —
Palika rudzīšu duj vārpiņas,
Kūlāmi, kūlāmi — apkūlāmi —
Palika pūrišu duj vārpiņas u.t.t. 28919.

„Šāda divžuburu vārpa noderējusi par bagātības un laimes zīmi nevien pie latviešiem, leišiem un baltkrieviem, bet arī pie citām tautām. Pie latviešiem un baltkrieviem šī vārpa ir jau

45. zīm.
Sudraba saktas gabals no Mazsalaces.
(Dom. muz.)

46. zīm.
Raksts no bronzas saktas. (Jelg. muz.)

izvērtusies par dievību. Vairāk dziesmiņās jumis ir gluži vienkārši divžuburu vārpa un no valodniekiem tiek salīdzināts ar sanskritu «jama», «dvīnis» (Šmidts, Latv. mit.). Divžuburu vārpu grafiski nav labāk iespējams attēlot ornamentā, kā to varētu darīt burtam W līdzīgā zīmē. Tā arī varētu būt auglības un laimes zimbols, kuŗš lietojams kopā ar zemes un sievišķības patronu zimboliem. Jumja zīmi sastop nevien prievietīnās, bet arī metala izstrādājumos, sevišķi saktās (45. un 46. zīm.).

Ja nu, vispār ņemot, gultekus linijās latviešu ornamentā varētu piešķirt sievišķības nozīmi, tad kāda gan varētu būt vīrišķību apzīmējoša zīme? Ir zināms, ka sakarā ar vīrišķību gandrīz pie visām tautām pastāv tā sauc. fallus kults. Pie latviešiem šādā nozīmē uzskatami «līgo» svētku svinēšana, kas lielākā vai mazākā mērā zīmējoties uz mīlestību un auglību. Fonetiski «ligot» jeb «ligāt» esot rada sanskritu vārdam ling-gam, kas nozīmē fallu. Par godu šim kultam tiek kokos un kārtīs dedzinātas jāņugunis, kā tas vispār zināms. Šeit novērojama tā tad tieksme uz stāteniskiem jeb stāvtekus virzieniem. Par stāteniskiem priekšmetiem šādā nozīmē raksta arī pazīstamais angļu pētnieks prof. Grant-Alens savā grāmatā par dievības ideju attīstību: „Ja pieņemts domāt, ka obelisks nozīmē saules staru, tad no cita redzes viedokļa var apgalvot, ka viņš ir arī dabas radošo spēku simbols. Mēs varam apgalvot, ka taisni akmeņa stabi jau senatnē tika lietoti nevien kā kapu pieminekļi, bet noderēja arī kā mistiski dzimšanas emblemi“. Par kanāniešiem tas pieved majora Kondera domas, ka konusveidīgais menhirs, visā Sirijā esot bijis auglības dievu zimbols. Viņš ved to sakarībā ar indiešu Linga kultu. Tā tad vīrišķīgais auglības zimbols arī pie latviešiem ir vertikāli mieti un stabi, kuŗos dedzina jāņugunis un kuŗi uzlūkojami kā plastisks tēlojums (47. zīm.).

Ornamentā, protams, šādas zīmes var iekļūt tikai stāvtekus liniju veidā. Augstums un stāvumus šai nozīmē tiek minēts arī daiņās, kad runas grozās ap ražu:

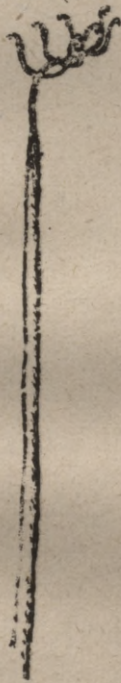
Apkūliņu vakarāi
Visi rieči stāvu stāv:
Stāvu slotas, stāvu dakšas
Stāvu stāv sprigulīši. 28797.

Arī Jānītis, dieva dēls, kuŗš līgo svētkos tiek daudzināts, jāņ zirgus augstām kājām (33030) un arī pats tas augstāks par mežu galiem.

Vai, Jāniti, dieva dēls
 Tavu gaŗu augumiņu —
 Gana gaŗi tie mežiņi,
 Vēl galviņa pāri stāv. 32904.

Ja nu mēs ornamentālas skaidribas labad pieņemam, ka rakstā lietotā gultekus linija varētu nozīmēt sievišķīgo dabas būtību, bet stāvtekus — virišķīgo, tad mūsu tautā tik ļoti iemīļotais rūtainais jeb raibais raksts gūst dziļu un svarīgu nozīmi, kā mīlestības, satiecības un labklājības simbols. Tad taptu arī skaidrs, kāpēc rūtainas ir segas, kuŗām gultas sedz mīļotiem ļaudim (33638, 33641). Arī sagŗas tiek lietotas raibā rakstā un tiek sauktas par raibenēm (16530, 17029).

Šādā kompozīcijā arī zemi apzīmējošais elements top interesants un viņa daudzkārtējie varianti novērojami ik uz soļa latviešu audumos, pa daļai arī tāpēc, ka audumu tehnika tam ļabi atbilst (48. sīm.).

47. zīm.
 Jāņugūņa kārte no Virgas.

48. zīm.
 «Raibenis» raksts no Piltenes.
 (Etn. muz.).

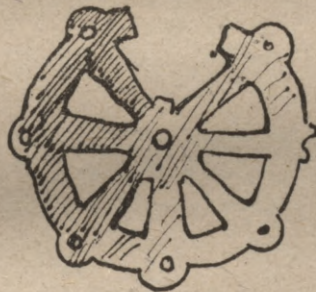
VIII.

Sakarā ar gaismas kultu, kura augstākā dievība ir Debess tēvs jeb Dievs, latviešu tautas miti sevišķi bieži piemin *d i e v a d ē l u s*. Daiņās nav skaidri noprātams, kas īsti do „āts” zem dieva dēliem. V. Manhards domā, ka dieva dēli nosimējot ausekli vai vakara zvaigzni. Pēc L. Bērziņa aizrādījumeem uz kādu mīklu, dieva dēls nozīmējot gaismu «Ne ribēja, ne dimdēja, te atbrauca dieva dēls» (gaisma). Bet pēc P. Šmidtam pazīstamiem variantiem šis dieva dēls nozīmējot sauli. Daiņās nav arī skaidri teikts, cik tie īsti bijuši. Dažreiz tiek dieva dēls minēts vienskaitlī, bet bieži divatā vai arī vienkārši bez kāda skaitliska apzīmējuma.

49. zīm.

Bronzas Pakariņš no Golgovskas.
Jaun. dzelzs laikm. (Dom. muz.).

50. zīm.

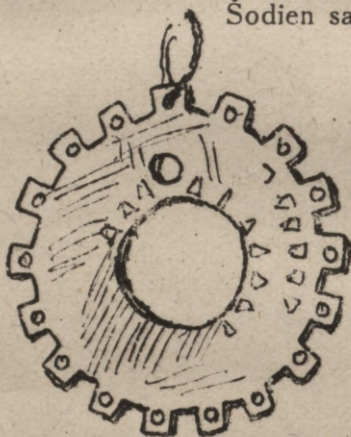
Bronzas pakariņš. (Etnogr. muz.).

Etimoloģiski ar vārdu *d ē l s* stāv sakarā darbības vārds *dēt*: *dori dēt*, *desas dēt*, *lemešus dēt* u. c. (Endz. un Milenb. gramatika 58, § 5), kā arī *dēstit*. No šiem vārdiem atvasināti daudz citi, kā *dējums*, *padēklis*, *pievēklis*, *Dēkla* (dzemdētāju dieviete). Tā tad ir iemeslis saprast *dēla* vecāko nozīmi kā *r a d i j u m u* vai *darinājumu* vispār. No šā viedokļa izejot par dieva dēliem būtu uzskatamas visas zemākās debesu kulta dievības, kuŗu radītājs ir Debess tēvs. Pie šādām dievībām

pieskaitamas nevien tādas debesu parādības, kā Saule, mēness un zvaigznes, bet arī austra un pērkons.

No debesu valdnieka Dieva „dējuma“ visvairāk daudzina ir saule. Daiņās tā tiek minēta arī kā saules māte. Tai ir meitas un kalpones, kas dažreiz spīd istās saules vietā.

Vakar bija spoža saule
 Šodien tāda mākulaiņa
 Vakar spīda pati saule
 Šodien saules kalponīte. 34.998.

51. zīm
 Bronzas pakariņš. (Etnogr. muz.).

52. zīm.
 Bronzas sakta no Dzelzavas.
 (Dom. muz.)

Dienu saule tek gaisa vidū, bet nakti pārguļ vidū jūrai uz akmeņa, zelta niedras galiņā. Saule tiek minēta tuvās attiecībās ar mēnesi un tiek pat minēts, ka pēdējais prec pēc saules. Saule senāk esot meita bijusi,

Kas to teica, kas redzēja,
 Kad saulīte meita bija?
 Mēnestinis, tas redzēja,
 Tas nojēma vainadziņu. 33.810.

bet mēnesis tai vēlāk, kā dzirdams, noņēmis vainadziņu. Tālāk daiņas plaši apdzied šo dieva dēlu kāzu dzeršanu gaisa vidū.

Vispār sakams, ka daiņās saule ir nevien mitoloģiski, bet arī ornamentāli visplašāk apdziedātais spīdeklis gan atsevišķi, gan kopā ar mēnesi zvaigznēm un ausmu.

Jaunu puīšu kumeliņi
 Spīdēt spīd, vizēt viz:
 Gaŗ segliem saule lēce,

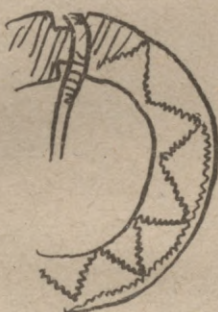
Iemauktiem mēnestiņš;
 Pavadiņas galiņā
 Auseklītis norietēja. 29.760.

Ai bārene, bārenite,
 Tavu daiļu villainišu:
 Visapkārti siki raksti
 Vidu saule ritināja. 4.457.

No cepures g a i s m a a u s a
 No zobena saule lece,
 No tā paša jājējiņa
 Mēnestiņš izritēja. 32.004.

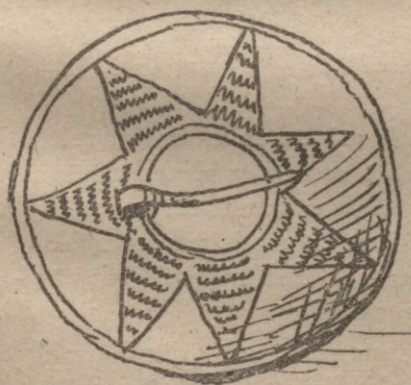

53. zīm.
 Liets bronzas ķežu posms.
 (Etnogr. muz.).

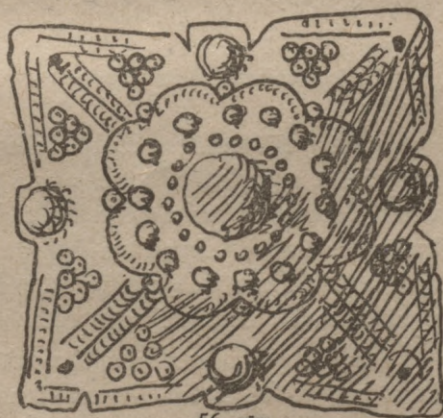

54. zīm.
 Bronzas sakta no Annas muižas,
 (Etn. muz.)

Glūzi tāpat, kā visos citos ornamenta elementos, rakstā,
 figurē saules atribūti. Kā tādi tiek tautas tradīcijās minēti
 zeltābols, gredzens, ritens, vaiņags u. c.

55. zīm.
 Sauļota bronzas sakta. (Etn. muz.)

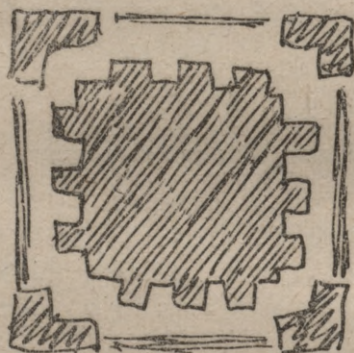
56. zīm.
 Bronzas jostas kalums augstā cilnī.
 (Etn. muz.)

Noiet saule vakarā
Zeltābolu mētādama. 33. 881.

Saulit' mana krusta māte,
Pār upīti roku deva:
Pilni pirksti gredzentiņu,
Tie sabira upītē. 33.933.

Ne šodien, ne vakar
Netek saule kājiņām
Pār siliņu ratiņos
Pār jūriņu laiviņā. 33.811.

Saules meita jūrā brida,
Vainadzīņu vien redzēja;
Visi ļaudis brīnījās,
Ka negrima bibenā.
Izbridusi maliņā,
Mētā savu vainadzīņu. 33.970

57. zīm.
Sauļots audums. (Etn. muz.)

58. zīm.
Cimdu raksts.

Šai pašā nozīmē 33.143. daiņā ir minēts zelta zirnis, zelta zīle, zelta ripa, zelta lode u. c. Šādu saules emblemu norāda viņas naturalais izskats un kā tāda tā pazīstama arī vecajām kulturtautām. Asīrieši un eģiptieši saules ripai vēl pievieno spārnus, kā kustības zīmbolus. Zeemeļu zemēs saule vairāk pazīstama kā četrspieķains rats.

Saules emblema apaļā veidā sastopama mūsu izrakumos kopā ar visām citām gaismas kulta dievībā. Tā lietota gan kā pakariņš, gan kā citāds izrotājums. Rata veids sastopams ne-skaitamos variantos (49, 50, 51. zīm.). Saules gredzena vidū

bez spieķiem pēc vajadzības ieiet dažādi ornamentāli kuplinājumi (52 zīm.). Vajadzības brīdī saules emblemas apaļums pāriet stūrainā traktējumā, kā to rāda vargu kalums 53. zīm. un daudzos audumos. Vēlākā attīstībā saule stipri attālinās no saviem pirmparaugiem (54. zīm.). Vēlākos gadu simteņos tai parādas arī stari (55. zīm.), un tā rada pāreju uz tā saukto „liesmojošo sauli,“ kas noderējusi par paraugu saules moderniem attēlojumiem pēdējos gados.

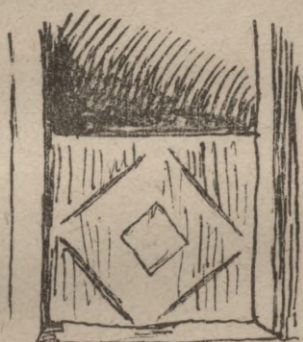
Saules motīvs parādas kupli komponēts nevien metala rotas lietās (56. zīm.), bet arī audumos (57. zīm.), adījumos (58. zīm.), izšuvumos (59. zīm.) un koka darbos (60. zīm.). To amatnieki sauc gan par rozi, dalderi, vaska rituliti gan arī citādi.

Saules motīvs vēl arvienu ir izplatītākais elements latviešu ornamentā. Ne par velti tas iekļuvis valsts ģērbonī un to nēsājuši pierē karavīri cīnidamies par savas valsts patstāvību

59. zīm.

Smeldzota saule vaiņagā. (Etn. muz.)

60. zīm.

Dūmu durvis ar saules motīvi.
(Pēc Novoseļcova.)

Saule ir vai vienīgais elements, kuŗš nav aizmirsts maiņoties tautas apstākļiem un pasaules uzskatiem. Pastāv pat domas, itkā tas būtu vienīgais īpatnējais un raksturīgākais latviešu elements. Tomēr šāds uzskats ir isredzīgs, jo saules emblemu savā laikā ir lietojušas arī daudzas citas tautas, kaut gan mazāk plaši variantu ziņā. Tik kuplus variantus, kādus saulei var piešķirt latviešu raksts, nevar sniegt neviena cita tauta pasaulē. Neskatoties uz to, saule ir tikai viena no visiem citiem elementiem, kuŗus sniedz gaismas jeb debesu kults un kuŗi ietilpst vispārējā reliģiozā sistemā. Saules emblemas plašais

pārsvars ir visai saprotams, tomēr aiz visa tā latviešu raksts nav gluži aizmirsis arī pārejos, ne mazāk krāšņos un svarīgos ornamentālos elementus. Tos nākās tikai pazīt un uzmeklēt. „Saulotāju“, jeb „saules stila“ zieda laikmets vēsturīgā laikā ir sevišķi krāšņš ap Daugavu, malienu un sēļu zemi. Turienes izstrādājumi rāda nevien augsti attīstītu izpildīšanas tehniku, bet arī pārbagotas kompozīcijas un negaidītus kombinējumus ar pārējiem latviešu stila elementiem.

IX.

Blakus saulei kā ornamentālu tā arī mitisku motīvu daiņas
min arī mēnesi.

61. zīm.
Ikšķile. Bronzas pakariņš. (Dom. muz.)

Māsiņ mana rakstītāja,
Rakst man kaŗa karodziņu
Deviņiem dzīpariem.
Deviņiam zariņiem.

Māsa raksta visu nakti
Ne zvaigznīte neuzlēca,
Es rociņu vien pielīku,
Man uzlēca mēnestiņš
Man uzlēca mēnestiņš,
Ar visām zvaigznītēm. 37979.

Skaitlim deviņi, kas minēts šai daiņā esot maģiska nozīme,
jo tas esot atvasināts no kaŗa dieva mēneša fazēm (griežiem).
Tāpat zīmboliska nozīme esot izšuvumu diegu krāsām: (A. Švabe.
Kara daiņas).

Raksti zilū vai sarkanu,
Kā es varu kaŗā jāt. 31979.

Kā kaŗavīrs mēnesis turēts daudz vietās.

62. zīm.
Bronzas pakariņš. (Jelg. muz.)

63. zīm.
Bronzas pakariņš. (Dom. muz.)

Kur tecēsi, mēnestini,
Ar to zvaigžņu pudurīti?
— Kaŗā eīmu, kaŗā teku
Jaunu puīšu palīgā. 33833.

Mēnestiņš, kaņavirs,
 Dienu, nakti laiviņā;
 Saules meita pastarīte
 Zēģelišu audējiņa. 33849.

Mēnesītis kaņaviris,
 Tecēj dienu, tecēj nakti:
 Dienu tek tirus taukus,
 Nakti rijas kuldināt. 33850.

Mēnesis ir arī grūtdienu un
 bāreņu pārstāvis.

Teci gaiši mēnestiņi,
 Pār visām atmatām,
 Nakti veda sērdienīti,
 Tai nebija sudrabiņa. 34003.

Kā mēneša kumelus dau-
 dzina rīta un vakara zvaigznes.

Saka ļaudis, mēnešam
 Nevaid sava kumeliņā:
 Rīta zvaigzne ar vakara
 Tie mēneša kumeliņi. 33897.

Variantos sās zvaigznes tie minētas arī kā līgavas un sulaiņi.

64. zīm.
 Sudraba pakariņš no Golgovskas.
 (Dom. muz.)

65. zīm.
 Bronzas pakariņš no Iecavas. (Etn. muz.)

66. zīm.
 Bronzas pakariņš no Vecsaukas.
 (Etn. muz.)

Tautas māņos mēnesis ir mēra jeb nāves nesējs. Kad mē-
 nesim ar pirkstu rādot, tad tas nopūstot. Kad jauna gada nakti

67. zīm.
 Bronzas pakariņi. (Jelg. muz.)

68. zīm.
 Bronzas pakariņi. (Etn. muz.)

mēness gaišumā ēnai nav galvas, tam tanī gadā jāmirst (J. L. B. rakst. kr. II.). Tāpat arī pūšamos vārdos tas tiek vienmēr minēts kā deldētājs. Bez šaubām šeit liela loma nevien mēneša raksturīgajam izskatam, kuŗš atgādina asu griezamo ieroci — cirpi, bet arī tā dilšanai.

Savā raksturīgajā cirpja izskatā tas, redzams, ticis lietots arī ornamentā, kā to norāda tautas dziesma,

Prieksā saule, pakaļā,
Vidū likis mēnestiņš. 4574.

Likajā formā mēnesis visu pirms sastopams arķeoloģiskos izrakumos blakus saules u. c. emblemām. Krievu arķeologi šās mēneša emblemas nosauca „Луницы“ uzsvērdami tās kā raksturīgus Latgales atradumus. Tomēr šie mēnešveidīgie pakariņi sastopami ļoti bieži arī citos Latvijas apvidos.

Dabā novērotā likajā formā mēnesis redzams tēlots 61. un 62. zīmējumā. Tomēr biežāk tas pakļaujas amatnieku rokai un rituma jūtām, kuŗas nepacieš mēmus, neornamentētus laukumus. Ar ornamentu izrotātas mēnestiņas pievestas 63. un 64. zīm. no Rīgas Domes muzeja. Vēl tālāk to pārveidojot, vērība tiek piegriezta mēneša ragiem.

69. zīm.
Bronzas pakariņi. (Jelg. muz.)

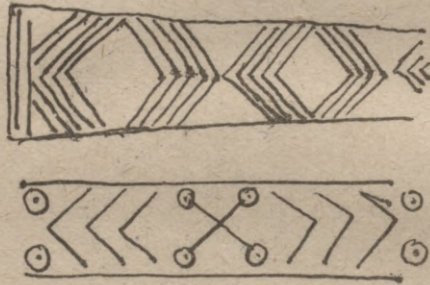

70. zīm.
Bronza kakla gredzens. Latgale. (Etn. muz.)

Metat (šūpojiēt) mani, metējiņi
Līdz mēnešam nemetiet;
Mēnešam asi ragi.
Noraus manu vainadziņu. 32284.

Šos ragus visādi pārspilē (65. un 66. zīm.), līdz tie iegūst diezgan divainu izskatu (67. zīm.) un daži paraugi dabū pat starus, līdzīgi saulei (68. zīm.).

Mēneša naturali apaļās formas, tāpat kā to redzējām saulē, tiek pārveidotas arī stūrainas (69. zīm.), kā tas redzams dažos Jelgavas muzeja piemēros. Šur tur tamlīdzīga dekoratīva pārveidošana nokļūst līdz grūti uzmināmām formām.

71. zīm.

Kaltas bronzas sprādze ar iecirstu rakstu. (Etn. un Dom. muz.)

72. zīm.

Mēnešains raksts audumā. (Etn. muz.)

Dažas primitīvās tautās ornamenti, kuŗš redzams 70. vai 71. zīmējumā, tiek dēvēts par vecu un jaunu mēnesi. Varētu ļoti būt, ka šai nozīmē tas lineari attēlots arī uz pievestajiem bronzas priekšmetiem, jo stūrainais mēnešu attēlojums (69. zīm.) pēc būtības stāv tuvu 70. un 71. zīm. redzamam rakstam. Šis raksts ir vienīgā varbūtējā grafiskā zīme mēneša linearai attēlošanai un tā nerunā preti formu pārveidošanās loģikai. Mēneša raksta zīme drusku atgādina „skujiņu“, tomēr tā darināta uz citiem principiem, kas pārāk viegli ieraugami.

Vēl mēneša rakstam varētu attiecināt ornamentu parādītu 72. zīm., kuŗš nedaudzos eksemplāros sastopams etnografiskā muzejā. Tur mēneša raksts stāv abpus saulei.

Tai pašai rakstu kategorijai pieder arī daži cimdu raksti un to starpā arī „cūkactiņas“ (73. zīm.), kuŗas daiņas min kā lētus rakstus.

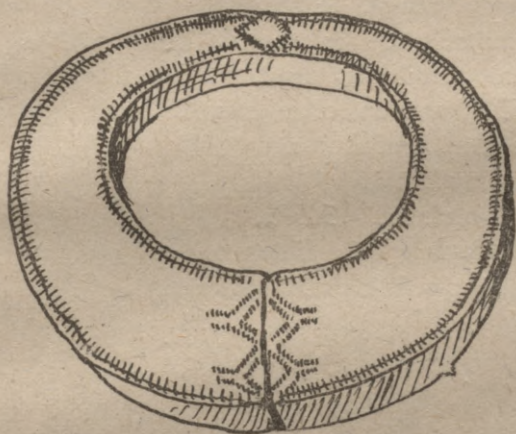
Tomēr vispār sakams, ka mēnesis plakanā ornamentā ir vai nu mazāk uzglabājies, vai arī mazāk iemīļots raksts. Grafiskās zīmes to sastop diezgan reti pielietotu. Toties plašāk

73. zīm.

«Cūkactiņas».

mēneša formas tiek izlietotas latviešu rotas lietu pamatos, sevišķi saktās. Mēnešainās saktas ir raksturīgas latviešu apdzīvotiem apgabaliem sākot jau ar vecāko dzelzs laikmetu. Oriģinēlas ir tā sauktās „derību sprādzes“, kas tikai atronas viriešu kapos un domājams uz visu mūžu bijušas apkaltas rokai (74. zīm.).

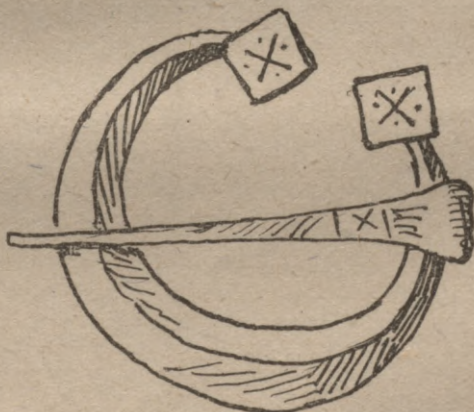

74. zīm.

Masivs virieša rokas gredzens. (Jelg. muz.)

Tās ir biezas un smagas un noderējušas nevien ka rokas aizsargs pret zobena cirtieniem, bet domājams arī nēsātas kaut kādiem zītuāliem iemesliem. Viņu veids tradicionēli atkārtē mēnesi, kā kareivju patronu. Vieglākas aplocīšanas labad šām sprādzēm tiek taisīts griezums resnākā vietā, jo tievāko vietu var labāk salocīt.

Šādu smagās formās un asos profilos pagatavēto mēnešaino sprādzu skaits nav pārāk liels. Biežāk mēnešainās formas tiek lietotas drēbju saistīšanai un tādos gadījumos saktas tiek pagatavētas vieglākas konstrukcijas (75. zīm.). Lai audumu saturošā adata nenokrīstu, tad saktas gali tiek atlocēti un izrotāti ar saules vai zvaigznes zīmi. Vēlāk daudzos gadījumos atlocētā daļa zem lēbiešu stila iespaida iegūst dzīvnieka galvu, atrodot mitologisku pamatu senāk piekoptajā zalkšu kultā. (76. zīm.)

75. zīm.

Latviešiem raksturīga sakta. (Etn. muz.)

Saktu mēneša veidā min arī daiņā.

Es maza meitiņa,
man zili svārki,
Sudraba saktiņa, kā
mēnešainis. 3001.

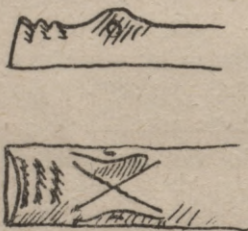
Vēl citur daiņas min, ka mēnesis tiek ņemts arī kā rakstu paraugs, piem.:

Bārenīte pūru šuva,
Mēnesī raudzidama
Kādi raksti mēnesī,
Tādi raksti pūriņā. 4865.

Ir saprotams kāpēc bārenīte ir tā kas lieto mēneša rakstus, jo mēnesis ir bāreņu aizbildnis, tāpat, kā tas ir puišu un kaņavīru patrons. 30973. daiņā un citur minētie vanaga nagi, varētu līdzināties mēneša grafiskai zīmei:

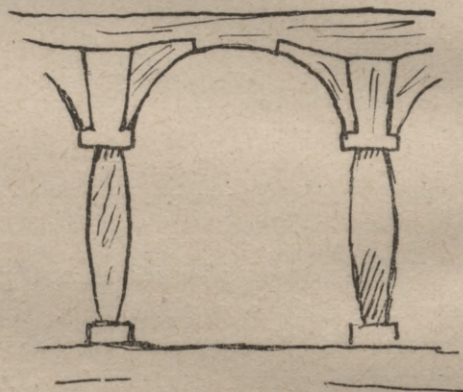
Puišu laiva izrakstīta
Ar vanaga nadziņiem. 30973.

Arkitektoniski mēneša formas būtu lietojamas arkā neraugoties uz to, ka tas arī nebūtu senāk darīts (77. zīm.).

76. zīm.

Galviņa no bronzas saktas. (Etn. muz.)

77. zīm.

Klēts arkas Ķoniņu ciemā.

X.

Kopa ar sauli un mēnesi gan arī atsevišķi, kā dekoratīvs elements latvju daiņās tiek visbiežāk minētas arī zvaigznes. Etimoloģiski šis vārds ir sakaros ar darbības vārdu *zvaigot*, *zvaigot*, *zvidzēt* (33672). Arī krievu звезда ir tās pašas saknes cēlies.

Man bij sirmis kumeliņis
Zvaigžņu sega mugurā. 15947.
Pieci pušķi cepurē,
Sešas zvaigznes zobinā. 20491.

Zvaigšņotam rakstam tautas māņos ir māģiska nozīme, jo tas pasargā no ļauna. Pēc tautas ticības, saulei norietot pa takiem skraidādot apkārt visādi pušekļi, lēkmes un slimības, kuŗas piesitoties cilvēkiem. Kā ļaunuma gainātājs tumšās naktīs, kad zvaigžņu gaismas nav, noder zvaigznes zimbols.

Bij manam kumeļam
Zvaigžņu deķis mugurā,
Nebij manim vilka bail,
Ne rudeņa tumšas nakts. 29650.

Lai kait tumsa, kam kait tumsa,
Man tumsīņa nekaitēja,
Bij manam kumeļam
Zvaigžņu deķis mugurā,
Mana paša ligaviņa
Zvaigžņu deķa audējiņa. 30006.

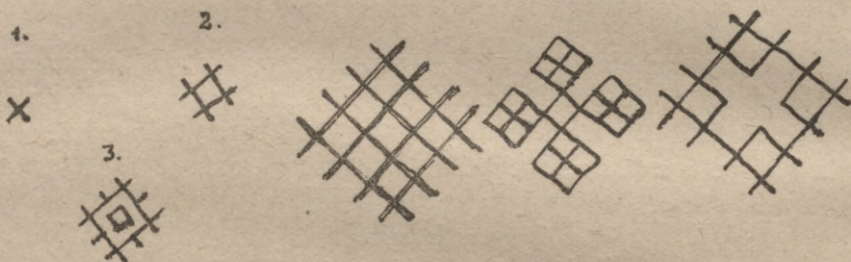
Šai pašā nozīmē zvaigzne tiek lietota arī kā lietoņa jeb lietuvēna krusts, kuŗi esot šādi jeb (Latv. t. teikum. pas., VI. I. 192). Citur teikts, ka asins zidējs netiek iekšā pa durvīm, kuŗām uzgriests lietoņa krusts.

Par krustu zvaigzne tiek saukta arī citos gadījumos.

Krustiem auga bērzu saknes,
Krustiem zvaigznes debesis. 33824.

Es redzēju zelta krustu (var: zvaigņu sietu)
Vidū gaisa grozāties. 33780.

Pēc citām daiņām zelta krustu vēsina dieva dēli stā-
vēdami debesu kalnā saulei jūrā grimstot vai ūdenī sliktot

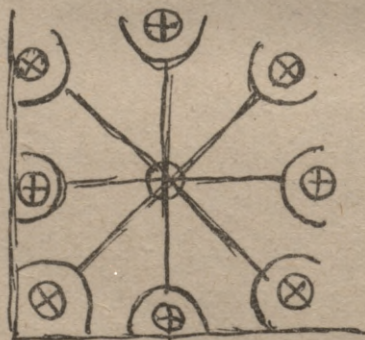
78. zīm.
Krustots raksts. (Etn. muz.)

79. zīm.
Krekla uzpleča izšūvums Liepājā.
(Etn. muz.)

Saules meita jūrā slika
Vaiņadzinu vien redzēja
Dieva dēli kalniņā
Zelta krusti rociņa. 33965.

Šai un tamlīdzīgām daiņām daudz variantu.

Ja nu valodnieki domā, ka vārds krusts esot samērā jauns
un ienests latviešos kopā ar kristīgo ticību, tad uz veco no-
saukumu varētu zīmēties šķērsis:

80. zīm.
Kupls zvaigžņu raksts. (Etn. muz.)

81. zīm.
Cimdu raksts.

Škārsu zvaigznes debesis
 Škārsu saknes pār celiņu. 15006.
 Šķērsu stīgas pa ceļiem,
 Šķērsu zvaigznes debesis. 13639.

Tā tad zvaigznes grafiskais attēlojums būtu krusts vai šķērsis.

Šī zīme esot vecāka par kristīgo ticību un cēlusies neatkarīgi no tās. Vienkāršākos veidos tā līdzinājas lietoņa krustiem, vai arī 78. zīm. uzmestiem krustiem.

Tomēr, tur, kur zvaigznei ir dekoratīvā loma pārsvarā par maģisko, tā iegūst kuplus veidojumus un variantus (79. zīm.). Zvaigne bieži vien sasniedz izcilus lielumu un sacenšas spožumā

82. zīm.
Cimdu raksts.

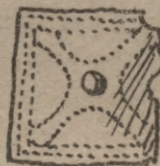

83. zīm.
Iededzināts raksts.

ar pašu sauli (80 zīm.). Tomēr starp zvaigznes dekoratīvo veidojumu un saules motīviem ir un paliek starpība konstrukcijā. Saules raksts izaug no zeltābola, t. i., saules vidū neraugoties uz zariem vai stariem, vienmēr sastopams kāds apaļš vai stūrainš, aizpildīts vai neaizpildīts laukums. Zvaigznes raksts turpretī izriet no kāda vidus punkta, kurā krustojās svaignes galvenās sastāvdaļas.

84. zīm.
Raksts uz rokās sprādzēs. (Etn. muz.)

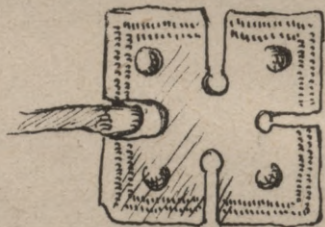
85. zīm.
Jostas apkalums. (Etn. muz.)

Visbiežāk zvaigznes vēl tagad uzlūko kā sīkus rakstus un vizuļus, iekomponējot tiem vidū sauli un mēnesi.

Vidū saule ar mēnesi
Apkārt zvaigznes ritināja. 4573.

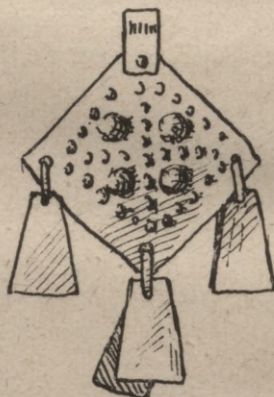
Ai bārene, bārenīte,
Tavu daiļu villainīti:
Visapkārt siki raksti
Vidū saule ritināja. 4457.

Šāds sīks zvaigžņu raksts visizplatītāks cimdņu rakstos (81., 82. zīm.) zem dažādiem nosaukumiem. To iegriez vai iedzina arī kokā (83. zīm.) un kaldina metālos (84. zīm.).

86. zīm.

Jostas apkalums. (Etn. muz.)

87. zīm.

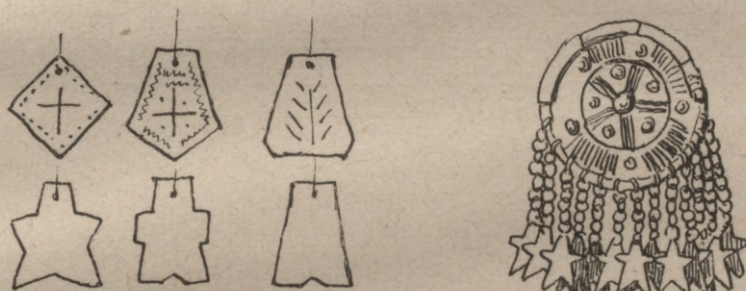
Pakariņš no Aluksnes. (Etn. muz.)

Zvaigžņu krustotais motīvs iegūst arī plastisku veidu un rāda daudz variantu un īpatnēju pārveidojumu. Ar tiem bagātī latviešu zemju arheoloģiskie izrakumi (85., 86., 87. zīm.) un tos kā mēlītes, skariņas, pakariņus u. c. Tauta lietojusi vēl vēsturīgā laikā (87. zīm.) Savu pakaram piemēroto trapeces veidu zvaigžņu pakars varējis iegūt pārveidojoties kā no četrstūra, tā arī piecstūra prototipa (88. zīm.). Šie sīkie pakari un piecstūrainais motīvs plašāk sastopams tā sauktā hallštates kultūrā (89. zīm.), bet četrstūra vairāk mīlo ziemeļu zemēs. Somu ūgru tautās krustotā zvaigzne ir ja ne vienīgais, tad visizplatītākais raksts (90., 91. zīm.). Arī Latvijas ziemeļu apgabalos to sastop vairāk, ka pārējās viņas vietās. Uz zvaigžņu raksta cieņtājiem zīmējas šāda daiņa:

Kaļam brāļa kumeliņus
Zvaigžņojam iemauktiņus
Mūs māsiņa saderēta
Zvaigžņotāju zemītē. 15938.

Zvaigžņotāja zeme šeit minēta kā pretstats zemei, kurā iemīlots kāds cits dekoratīvs elements, piem. Saule, Austrā.

Pakariņus līdzīgus 87., 88. zīm. redzamiem un citos veidos lietotus min tautas tradīcijas sevišķi arhitektūrā. Tā tiek atstāstīta teika par seno Kuldīgas pili, kurai visapkārt gar jumta malu esot bijuši vaŗa pakari, kas vējam pūšot šķindējuši. Tam līdzīgi pakari, tikai koka, aprakstīti no kāda ceļotāja, arī Prūsijas senās celtnēs. Tautas dziesmas bieži min gan pakarus griestu galus (ārpusē), gan pakarotu istabu.

88. zīm.

89. zīm.

Zvaines pārveidošanās pakariņā.

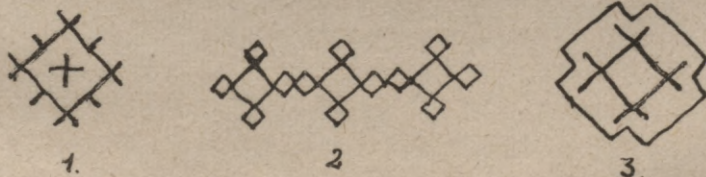
Rotas lieta no Halštates. (Pēc Sackena.)

Zilēm plāni pakaisīti
Pakaroti griesta galī. 5285.

Vizuļota, pakarota
Tautu mātes istabiņa. 14647.

Meitas mātes istabiņa
Zilitēm, pakariem,
Zīles manas kājas spieda,
Pakars rāva cepurīti.

Pakars ir iemīlots un raksturīgs elements nevien latviešu celtniecībā, bet arī pārējā lietišķā mākslā:

90. zīm.

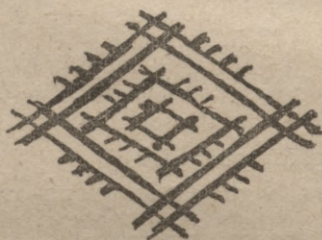
1) Izšūvums uz čeremisu priekšauta. 2) Raksti uz osetu krekla. 3) Ornaments uz botiku apģērba. (Pēterpils vēst. b. muz.)

Man pacēla meldru krēslu
Sudrabiņa pakāriem. 13289.

Bija pat sevišķs pakarots apģērba gabals, kuŗu sauca par
mēleni. Daži paraugi redzami etnografiskā muzejā.

Es apģērbu sav māsiņu
Meža putnu drēbītēs:
Gulbja sakša, dzena raiba
Žagatiņas mēlenica. 17029.

Šai pakarotai vai mēlotai tradīcijai, kuŗā liela loma
zvaigznei — sargātājai, pievēršama sevišķa vērībā, jō viņa pauž
interesantas, maz izmantotas varbūtības turpmākai latviešu celt-
niecībai un amatniecībai.

91. zīm.

Raksts uz igauņu cimda. (Terbatas muz.)

XI.

Ievērojama gaismas kulta dievība pie daudz indoeiropiešu tautām ir rīta blāzma. Arī pie latviešiem viņa tikusi cieņā turēta un ietilpusi vispārējā mitoloģijas sistemā. Šī dievība, tāpat kā citas debesu parādības, tiek saukta par dieva dēlu un tā ir gaidīts viesis.

Aust dieniņa, lēc saulīte
Tie pirmie viesi nāca. 3029.

Ziņas par rīta blāzmas dievību pilnīgi smelsimies no prof. P. Šmidta:

„Vairāk indo-eiropiešu valodās rīta blāzmai ir līdzīgs nosaukums (sanskrita ušas, grieķu ēōs jeb auōs, latīņu aurora, leišu aušra), kurš arī pēc skaņu maiņas stāv savstarpīgā radniecībā. Pie visām minētām tautām šis vārds nozīmē arī dievību un turklāt sieviešu kārtas. Pēc fonētikas un nozīmes minētais vārds saskan ar latviešu Austru. R. Aunings turpretī, Austras vietā tura Ūsiņu, par latviešu rīta blāzmas dievību. Pret pēdējo izskaidrojumu tomēr runā vairāk apstākļi, pirmkārt šī dievība pie visām minētām tautām ir sieviešu kārtas un tāda ir jāgaida arī latviešu valodā, kur sastopam vēl sevišķi daudz dieviešu. Arī abi rīta gaismas nosaukumi latviešu valodā „rīta blāzma“ un „austra“ ir sieviešu kārtas. Otrkārt pēc fonētikas nav nekādu šaubu, ka ar leišu Aušru un citām minētām rīta blāzmas dievietēm saskan Austrā, nevis Ūziņš. Treškārt Ūziņš pie latviešiem ir zirgu patrons nav nekādu drošu aizrādījumu, ka viņš būtu arī gaismas dievs. Ceturtkārt Ūziņš ir aizņemts no krievu valodas (Усежь), jo ir sastopams tikai uz krievu robežām un vienīgi ar nedabīgo pamazināmo piedēkli „iņš“ (Sal. R. C. B. Z. K. XV. Rakstu krājums 48. lp.). Austras svētnīca, kā vērojams, bijusi Raunas Mārsnēnu Austrīņa (tagad iesaukātā Radziņu) mājas zemē uz neliela kalna blakus Austrīņa ezeram. Šis kalns liekas būt augstākā vieta tai apgabalā. Viņu sauc parasti par veco Austrenes kapsētu un gadu 50 atpakaļ tur vēl esot aprakti liķi. Jau paši nosaukumi „Austrīņš“ un „Au-

strene" skaidri zīmējās uz Austru. Hūpelis stāsta, ka Jurģa (23. apr.), Bērtuļa (24. aug.) un Miķeļa (29. sept.) dienās te zemnieki sanākuši no tāliem apgabaliem (aus abgelegenen Gegenden) un nešuši uz krāsmatas (auf einem Steinhafen) vaskus, vilnu un tamlīdzīgus upurus, kuŗus tad vēlāku saņēmuši nabagi (Topografische Nachrichten 1., 159. un 160. lp.). Veci ļaudis vēl tagad atmin ka senāk še nākuši „malēnieši“ jeb „katoli“ un nesuši pie rīta blāzmas dāvānas, kā: vilnu un ēdamas lietas, uz krāsmatas, kuŗa arī tagad atrodas kalna galā, pašā kapsētas [vidū]. Ļaudis sanākuši jau dienu pirms dāvānu nešanas un gulējuši par nakti Austrīņa, tagad sauktā Radziņa, rījā. Vietējie iedzīvotāji neesot vairs šiem upuriem ticējuši, kādēļ laikam arī vietējie mācītāji atstājuši veco krāsmatu neaizkārtu. Stāsta, ka viens palaidnīgs puika reiz aiztaisījis par nakti rījas logu un dāvānu nesēji, neredzēdami gaismas piecēlušies tikai pēc saules lēkšanas, par ko bijuši ļoti dusmīgi. Pēc tā visa varam vērot, ka šī Austrene bijusi visā Vidzemē ieslavēta Austras svētnīca. Arī tagad vēl ļaudis stāsta, ka Austrenes kalns esot redzams pat jūrā un, ka kuģinieki pēc tā vērojot ceļus“ (Latviešu mitoloģija, 19, 20 lap. p.).

Šī Vidzemē iecienītā gaismas dievība tiek daiņās minēta arī dekoratīvā nozīmē, tāpat kā visas citas svarīgākās dievības, piem.:

No cepures gaisma ausa,
No zobena saule lēca. 32004.

Tomēr, kāds gan varētu izskatīties Austras dekoratīvais zimbols vai zīme? Uz viņu norāda daiņas no kuŗām dažas šeit pievedamas:

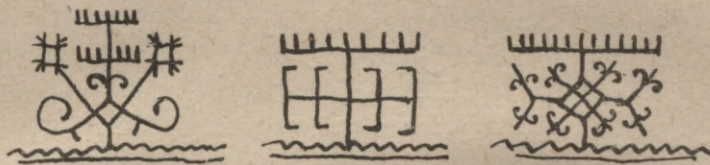
Saule kokles skandināja,
Austrīņai sēdēdāma
Dieva dēli danci veda
Ūdra, bebra kažokos. 33924.

Ikriņiņā saule lēca
Sarkanā kociņā.
Jauni kungi veci tapa
To kociņu meklēdāmi. 33786. 14329.

Citās daiņās šis Austras koks kuŗā saule ritos uzlēc vai skandina kokles ir aprakstīts sīkāk. Tam ir zelta zari, vara saknes un sudraba lapas.

Tā tad ornamentā Austras grafiskais attēlojums meklējams koka veidā, kuŗam ir zari, saknes un lapas. Patiesi vidzem-

nieku ornamentā, kur Austras kulta ticis sevišķi piekopts, uzkrīt kāds dekoratīvs elements, kuŗu dekoratori dēvē par „slotiņu“, „krūmiņu“ un citādi (92., 93. zīm.). Viņš ir viens no graciozā-

92. zīm.

«Austras koku» paraugi no vaiņagu rakstiem. (Etn. muz.)

kiem latviešu elementiem, devis latviešu stilam daudz pasakaini skaistu priekšmetu. Šai elementā saule kopā ar savu „sarkano koku“ izplaukst īpatnēji un negaidīti (94., 95. zīm.).

Par Austras koku, jādōmā, ne mazāk jūsmots arī senāk, jo daiņas tam piešķir daudz skaistu nosaukumu un aprakstu, piem.:

Es redzēju bērza birzi,
Uz ezera ligojot (var.: vidū gaisa)
Vara saknes, zelta ziedi,
Sudrabiņa lapiņām. 34066.

Es uzgāju ganīdama
Birzē kuplu ozoliņu;
Vidū saule laistījās,
Sudrabiņa stariņiem,
Pakariši karājās,
Zeltītiem vizuļiem. 34065. (daudz variantu).

93. zīm.

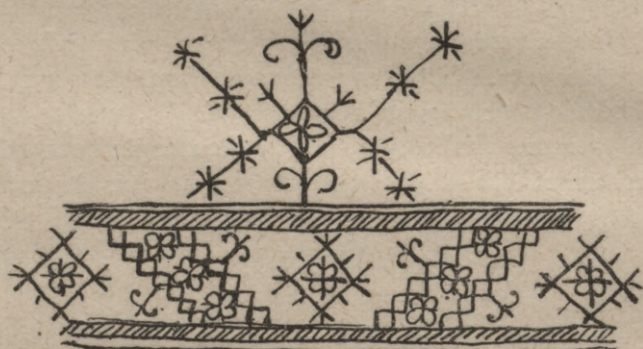
«Austras koki» no vaiņagu rakstiem. Daugavmale. (Etnogr. muz.)

Par „ezeru“, kas minēts pievestā dziesmā vai Daugavu daiņās saukā bieži vien zilo debesi, kas atgādina ūdeni. Kopā ar ūdeni pārnestā, vai arī tiešā nozīmē, Austras koks tiek ļoti bieži daudzīnāts:

Citu vietu Daugaviņa
Ir salusi, nesalusi,
Kuŗu vietu nesalusi,
Tur zied zelta pureniņi. 31035.

Ozols auga Daugavā
Ledainām lapiņām
Tur saulīte miglu meta
Vai bij ziema, vai vasara. 33885.

Pērkons brauca pār debesi,
Nosper zelta ozoliņu,
Trīs gadiņi saule raud
Zelta zarus lasīdama. 34047.

94. zīm.

Raksta fragments no villaines. Latgale. (Etnogr. muz.)

Dažos gadījumos tautas dziesmās min arī, jau agrāk aplūkoto, skujoto rakstu, kopā ar Austras un ūdens zīmēm.

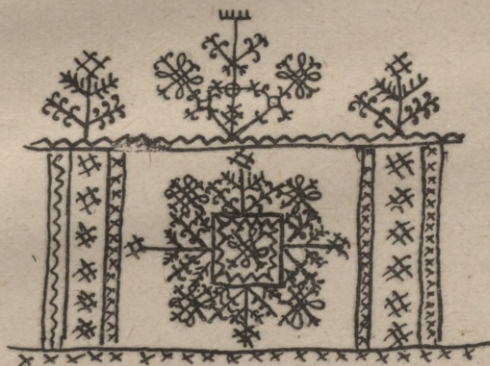
Sudrabiņa upe tek
Caur zaļām priedītēm,
Vēl būt zelts iztecējis
Nebūt skuļjas pabirušas. (31014).

Variants:

Sudrabiņa upe tek
Caur zaļāju eglieņiņu,
Es būt smēlis sudrabiņu
Skuļjas bira, nevarēju.

Patiesi, šādi aprakstītais ornaments, visā savā kuplumā un skaidrībā ir visizplatītākais ap Daugavu, Augšzemi, Malieni un Latgali. Austras koks tiek dēvēts arī par „svēto koku“, bet šāds nosaukums ir valodnieciski jaunāks un, domājams,

radies no kristīgās ticības. „Svētie koki“ un „dzīvības koki“ ir plaši pazīstami vecās austrumu tautās, kā: asīriešos, persiešos, eģiptiešos un tiek plaši izlietoti mākslā. Tomēr ar latviešu Austru tiem nav nekā kopēja ne principos, nedz arī formelā pusē. No latviešiem Austras koks izplatījies latgaļu kaimiņos baltkrievos, tomēr pilnīgu noteiktu konstrukciju un krāšņumu tas uzglabā tikai savā pirmdzimtenē. Viņš ir noteikts gaismas kulta elements blakus saulei un citām debess dievībām, bet nestāv nekādos sakaros ar pie baltu tautās pazīstamo koku kultu, kuŗš nav tomēr bijis tik populars, lai iekļūtu ornamentā.

95. zim.

Rakstīts dvieļa gais no Augšzemes. (Etnogr. muz.)

XII.

Pašlaik latviešiem modē ornamentals motīvs, kuŗu devē par „ugunskrustu“ Tas redzams uz studentu cepurēm, virsnieku krūšu nozīmēm, aeroplaniem un citur. Nav šaubu, ka šāda mode stāv sakaros ar Vakareiropu, kur ugunskrusts ir nokļuvis starptisko attiecību un politikas krustugunis. Antizemitiskās aprindas tur vairāk vai mazāk laimīgi, ugunskrustam piešķirušas ārisku nozīmi. Zem šās zīmes iznāk grāmatas un laikraksti, to liek uz karogiem un daudzina mākslā. Par ugunskrustu ir sarakstītas veselas grāmatas un viņam vēl jo projām tiek, sevišķi Vācijā, piegriesta izcilus vēribā. Tomēr, ja ugunskrusta (vāc. Hakenkreuz) problēmu mēģinās atrisināt tikai no ģermaņu pētnieku viedokļa vien, tad nav gaidāms, ka tā gūs savu atrisinājumu. Nevis vienpusīga un šauri norobežotā vācu pētniecība atrisinās ar ugunskrustu saistītos jautājumus, bet gan aprakstošā un salīdzinošā etnogrāfija, kopā ar kultūru un mākslas vēsturnieciskiem apskatiem. „Ugunskrusts“ nav ierobežojams tikai ģermaniskās vai āriskās tautās, bet tas sastopams visā pasaulē un ikvienā laikmetā.

Cik dažādās zemēs tas izplatīts, tik pat dažādi ir viņa nosaukumi. Visbiežāk tiek lietots viņa apzīmēšanai indiešu „Svastika“, kuŗš uzņemts arī kultūrvalodās.

Svastika pieskaitāma vecākiem pasaules ornamentiem un dažādās zemēs viņa izcelšanos izskaidro gan zimboliskā, gan konstruktīvā ceļā. Visizplatītākais uzskats, ka pirmatnēji tas esot cēlies no ugunstrināmiem rīkiem. Vēlāk šī zīme esot ieguvusi dažādu zimbolisku nozīmi. Bez šīs pastāv desmitiem citu teoriju par šās zīmes izcelšanos. Ja nu būtu jāķeras pie šo teoriju kritizēšanas, tad nedrīkstētu aizmirst, kā tūkstošiem gadu vēlāk, no ornamenta vai zimbola izcelšanas brīža, ir grūti vairs nokļūt pie kautkāda viena visu aptveroša atrisinājuma. Ir mināmas tikai iespējamās varbūtības un subjektīvas domas. Gluži noraidāmas ir domas, ka svastika būtu izcēlusies kautkādā vienā vietā zemes virsū un no turienes izplatījusies pa visu pasauli. Ja to varētu runāt par Eiropu, Aziju un

Afriku, tad tomēr viņa parādīšanās Amerikā un Austrālijā tam runātu pretim. Izplatīšanās teoriju jāšargas pārspilēt. Paliek tikai iespējamība, ka ugunskrusts ir dažādās pasaules daļās izcēlies gluži patstāvīgi, tāpat, ka daudzas citas ornamentālas zīmes. Īsta svastika ir pašā sākumā ar nodomu konstruēta, kamēr neista varētu būt gadījuma un materiāla produkts, kuŗam vēlāk piešķirta kautkāda zimboliska nozīme.

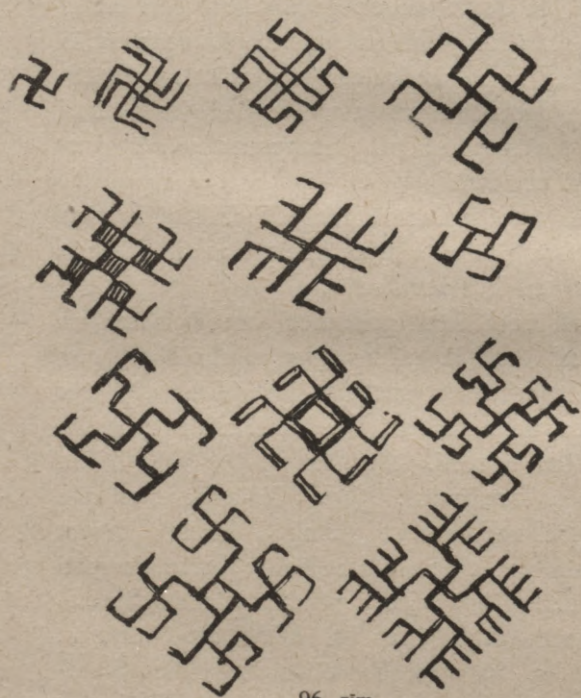
Svastikas zimboliskās nozīmes nemaz nav izskaitamas. Grimstot vienai vai otrai reliģiskai sistamai, pārvēršas arī viņas nozīme, bet pati zīme paliek un paliek arī ticība šās zīmes spēkam. To nesā talismanos, to uzņem budisms un arī kristīgā ticība. Tomēr ir pierādīts, ka tas gandrīz visās zemēs ir lietots kā zimbols un pie tam ir puspiekta tūkstota gadus vecs.

Kā tas arī nebūtu, vācieši grib būt par šā krusta radītājiem un izplatītājiem, tomēr tiem nav zināms, ka viskrāšņākās dekoratīvās formas šim krustam ir tikai Latvijā. Visās pasaules zemēs viņš sastopams tikai savā primitīvajā formā ar vājiem atzarojumiem, kamēr latviešos viena pate pie Annas muižas (Alūksnē), izrakta villaine rāda 18 variantus (96. zīm.). To sastop uz metala lietām (97. zīm.), audumiem (98. zīm.) un

adijumiem un simtiem dažādos variantus un pārveidojumus nav iespējams šeit aprakstīt.

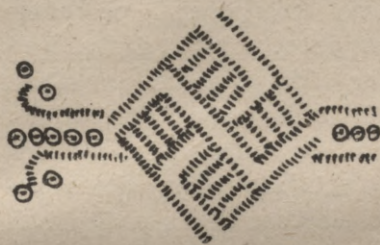
Tik pat, cik populars ir ugunskrusts, tik pat popularai dievībai to pieskaita latviešu mitoloģijā. Latviešos ugunskrusts ir Pērkoņa zimbols.

Pērkonu vecās kronikās tura par lielāko baltu tautu dievu (leišu Perkunas, prūšu Percunis). Tomēr prof. P.Šmidts izteic šaubas, vai šis Pērkonš būtu augstāks par Debess-tēvu. Pirmais būšot bijis tikai popularāks.

96. zīm.
Bronzas uguns krusti uz villaines izraktas Alūksnē.
(Etn. muz.)

Pēdējā laikā Pērkons un Dievs vairs netiek izšķirti un ļaudis nereti arī Pērkonu sauc par Dievu vai Vecotēvu. Tomēr daiņas šo izšķirību labi uzglabājušas.

97. zīm.
Raksts no bronzas rokas sprādzes.
(Krūze.)

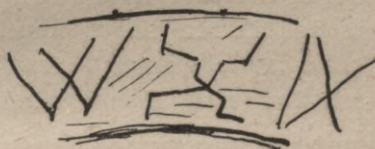
98. zīm.
Fragments no villaines raksta.
Kurzemē. (Etn. muz.)

Danco Dievs ar Pērkonu,
Es ar savu bālēliņu;
Pērkonam visa zeme
Man deviņi bālēliņi. 24044.

Dieva dēli sarājās
Ar Pērkona vagarīti:
Zida kalni necēti
Zelta plāvas nenopļautas. 33756.

99. zīm.

100. zīm.

Pērkons vecajā nozīmē ir nevien velnu gaiņatājs un spērējs, bet arī labuma graudējs, kas briedina druvās graudus. Tam tiek ziedota labība un to piemin dzerot un ligsmojot.

Ko dosim Pērkonam
Par vasaras graudumiņu?
Lasti rudzu, lasti miežu,
Puslastiņa apinišu. 28818.

Pieci velli zem akmeņa
 Tautu dēla pagalma;
 Mans Pērkoņa kumeliņš
 Visus piecu saspārdija. 21014.

Par labu „uguns krusta“ nozīmes piešķiršanai pārkonam liecina tautaš ticējums, kā Pērkons sviežot krustus zibeņus, kuri esot visbīstamākie. Kur tādi iesperot, tur tūdaļ degot. Zibins liniju zviedrijā O. Montelius rāda kā likuloķu liniju uz akmeņa āmuriem, kuŗi tur skaitoties par pārkoņa atributu (Kulturgesch. Schvedens). Likloķu linija zibins nozīmē esot lietota arī Ķīnā un no tās esot cēlies pazīstamais

101. zīm.

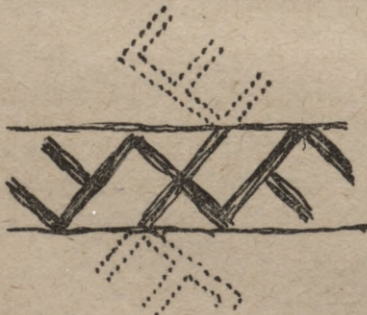
Jostu raksti no Latgales. (Etn. muz.)

102. zīm.

Jostas raksts no Latgales. (Etn. muz.)

meandrs. Latviešos meandrs nav sastopams un arī likloķu linijai rakstā ir tikai retumis zibins nozīme. Vairāk pazīstams ir šo likloķu liniju krustojums (krustus zibins) no kuŗa ceļas latviešu uguns krusts, kā Pērkoņa atributs. Ļoti labi šo attīstību rāda kāda emaljēta saktā Rīgas Domes muzejā (99. zīm.). Tur blakus zibins linijas krustojumiem, redzāmas arī atsevišķas, nekrustotas zibins linijas. Tāds pat zibins liniju

103. zīm.

Jostas raksts. (Etn. muz.)

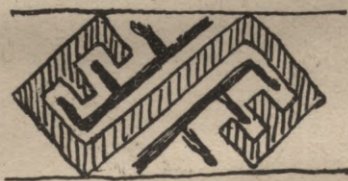

104. zīm.

Prievites raksts. (Etn. muz.)

krustojums redzāms turpat arī kādā citā rakstā no Mazsalacas (100 zīm.).

Jau minēts, ka neviena cita tauta pasaulē nav centusies tik kupli izveidot pārkoņu, krustu un tik dažādi pielietot, kā latvieši. Tur kur tehnisku apstākļu dēļ nav iespējams ievietot izrotājamā priekšmetā veselu krustu, tur to nekaitrējās saskaldīt vaj apgriest. Latviešu kompozīcijā tā ir parasta lieta un tas tiek bieži vien darīts arī ar citiem elementiem (101.

105. zīm.
Jostas raksts. (Etn. muz.)

106. zīm.
Vecvāzu ornamenta elements.
(Pēc Salina.)

zīm.). Šis paņēmiens visbiežāk sastopams jostu rakstos, kur platums ir norobežots. Šais jostās ievietotiem uguns krustiem malas neietilpst jostas platumā un tamdēļ paliek „neuzrakstītas“ (102., 103. zīm.). Tā rodās tā sauktais puskrusts, kurš atēlo tikai vienu uguns krusta šķērsi (104., 105. zīm.). Viņš noapaļots līdzinājās kādam svešam latviešu ornamentā caur libiešiem iekļuvušam elementam, kuŗa izcelšanās nezināma, bet kuŗš ir ļoti vecs un izplātīts vecvācu zvēru ornamentā (106. zīm.). Rupjakā izpildījumā tas sastopams libju bronzās (107. zīm.) un kā raksts libiešu apdzīvoto apgabalu audumos (108. zīm.).

107. zīm.
Bronzas rota no Libju apgabala.
(Dom. muz.)

108. zīm.
Prievites raksts no jūrmales (Etn. muz.)

Bez puskrusta tiek lietots arī ceturksnis ševišķi šaurās lietās, kā prievītēs un saitēs.

Arķitekturā ugunskrustam japieskaita jumta „gaiļi“, kā tos sauc Nicā (109 zīm.). Tur ļaudis tic, ka tie pasargājos ēku no Pērkoņa iesperšanas un ugunsgrēka. Protams, tektoniskās simetrijas labad viens no krusta „kāšiem“ tiek sagrūsts uz pretējo pusi, tomēr pats princips caur to necieš. Jaunākā laikā šie gaiļi patiesi gūst dzīvu radību galvas, bet tomēr ne tādā mērā, kā tie gluži zaudētu savu pirmatnējo pamatu (110. zīm.).

109. zīm.
Vecākais jumta «gaiļu» tips.

110. zīm.
Jumta gaiļi no Vergales Elka mājām.

XIII.

Īsos vārdos iepriekšējās lappusēs aplūkoti visi īpatnējie latviešu ornamenta elementi, citiem vārdiem, saskaitītas latviešu stila formelās robežas ārpus kompozīcijas plašākā nozīmē. Raksta formelie elementi, kā redzāms, bez atlikuma klājas ar reliģiski - mitoloģisko senlatvieša pasaules uzskatu. Protams, ornamentā nav vietas tām daudzajām zemākām dievībām, kuŗas sauca par mātēm, kā krūmu māte, ceļu māte, mēslu māte un vēl daudz citas, un kuŗas nav pieskaitāmas dabas parādībām. Ar šām zemākām dievībām uzturēja tīri saimnieciskās attiecības un neielaidās dziļās cermonijās. Nav arī tāpēc sagaidāmas viņu grafiskās zīmes latviešu ornamentā, kuŗš savā dziļākā būtībā izpauž seno cēlo gaismas ticības sistemu, kuŗai priekšgalā stāvējis vienīgs dievs - Debesu tevs. To, ka šī reliģiskā sistema tikusi vispār piekopta latviešu apdzīvotās zemēs, liecina, bez daudziem literariskiem pieminēkļiem, arī vēl tie elku kalni, kuŗi sastopāmi ikviena lielāka pilskalna tuvumā, un kuŗi, domājāms, lietoti rītualām vajadzībām.

Protams, latviešu ornamenti nav uzglabāties bez svešu stilu elementu piejaukuma. Taisni otrādi, viņš tur bieži vien ir tik stiprs, kā nezinātājam nākās dažreiz grūti izlobīt latviskās īpatnības. Tomēr nav mūsu nolūkos šai vietā daudzīnāt svešo stilu elementus un iespaidus. Tie viegli ieraugāmi ikvienam, kas kaut cik pazīst Eiropas stilus sākot ar 12. g. simteni. Varētu gan dažos vārdos aizrādīt uz kādiem jaunākiem elementiem latviešu ornamentā proti ozolu un liepu.

Pagurstot senai ticībai zem kristīgās baznīcas spiediena, pamazām zaudēja savu nozīmi arī senās grāfiskās zīmes, kuŗas noteica latviešu raksta saturu. Dzīvas palika tikai tās tradīcijas, kuŗas kristīgā ticība neaizķēra tik dziļi, kā pārējās. Pie tādām pieskaitāmas jaunu ļaužu attiecības, precības un ķāzas. Latviešu mitoloģija min kā jaunavas totemu liepu, bet jaunēkļa ozolu. Šie totemi tad arī sāk tiekties uz ornamenta pusi, kā elementi, kuŗi nav pazaudējuši savu saturu, kad citur jau tāds bij zudis vai arī padarīts mazvērtīgs. Šai apkārtne

sāk uzplaukt uz dzīvo māņu pamata ozola un liepas stilizācija. Tomēr, aiz tā iemesla, ka šie augi nesniedz tikai tiecās uz ornamentālo pusi, tad tie nav paspējuši pārvērsties kādā vienkāršā grāfiskā zīmē, bet diezgan nojauzāmi atkārtoti dabas formu. Latviešu stila gultnē tā tomēr ielējas grūti.

Liepas nozīmē parasti tiek lietota viņas sirds veidīgā lapa un tiek par sirdi arī saukta. To šuj karoga vai nēzdogas vidū bāliņam kaņā ejot, to redz uz jaunākām pūra lādēm kaldinātu un izlietotu rotas lietās (111. zīm.), kā to rāda daudzi paraugi Rīgas Etnogrāfiskā muzejā.

Ozola lapa sastopama sevišķi rotas lietās un vienā otrā gadījumā tā izveicīgi stilizēta (112. zīm.). Vispār tomēr jāuzsver, ka neraugoties uz savu īso pagātni, ozols un liepa latviešu ornamentā ir ieguvuši pietiekoši noteiktu izskatu.

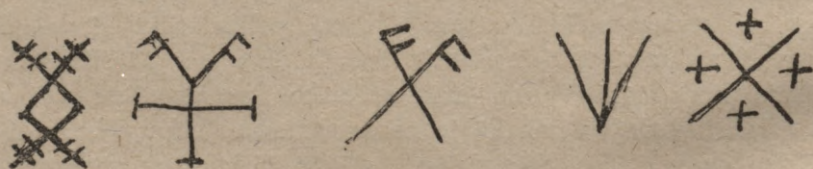
Bez tam, ir iemeslis latviešu rakstā meklēt pēc īpašuma zīmēm jeb birku zīmēm, jo tās ieņem redzamu vietu dažu austrumu zemju cilšu audumos (Foelkersam. Стар. ковры Азии). Tomēr latviešu ornamentā tām ir tikai lokāla nozīme un nevar teikt, ka tās būtu kaut kur ieguvušas plašāku dekoratīvu lomu. Tās varētu gan dot vienu otru ierosinājumu nākotnē apstrādājot amatniecībā latviešu rakstu (113. zīm.), bet ar varu viņas iespīest latviešu ornamentā nav iemeslu, jo latviešu ornaments jau tā ir bagāts elementiem.

111. zīm.
Dzintara rota. (Etn. muz.)

112. zīm.
Pakars no sudraba saktas. (Etn. muz.)

113. zīm.
Māju zīmes. (Etn. muz.)

XIV.

Blakus grāfiskiem stila elementiem arī krāsa jeb zieds uzskatama kā stilu noteicošs faktors. Zināma krāsu izvēle priekšmetu dekorēšanā pastāv ikvienā tautā un stilā. Vistīrako latviešu rakstu var padarīt nepazīstamu, ja to izpilda nelatviskās krāsās, un šeit krāsas nozīme stila jautājumā top sevišķi nopietna.

Glūzi tāpat, ka latviešu raksta stilistiskos elementus noteica senais debesu jeb gaismas kults, tāpat tas noteic arī raksta krāsainos elementus. Raksturīga ir gaismas kultam uzticīgā rakstītāja izvairīšanās no tumsas t. i. tumšām vai melnām krāsām. Turpretī visi dekoratīvie sapņojumi tiecas pretī gaišām, saulainām krāsām.

Visizplātītākā krāsa, kuŗa tiek ņemta kā priekšmeta pamats vai fons ir — balts. Ne velti svešautieši jau no sen laikiem iesaukuši latviešu apgabalus par Baltenland, Baltiju u. c., balstot šo nosaukumu uz iedzīvotāju baltājiem apģērbiem.

Ieskatoties tautas gara mantās, arī tur tiek daudzkārt minēta balta krāsa, kā visie mīļotākā. Balta tērpjās tautu meita segdama baltas sagšas audama baltas kājas un vilkdama baltu kreklu.

Balta eimu, balta tekū
Kā saulīte vizēdama. 4499.

Lai balta ģērbtos, jāaudzina baltas aitas. To panāk dažādiem līdzekļiem, kaut vai ar dziedāšanu.

Dziedi, dziedi, ganu meita,
Lai aug baltas avītiņas;
Ja tu labi nedziedāsi,
Tad augs rudas, pūspelēkas. 29080.

Ganos šo balto idili kopā ar baltām dziesmām ictura visās lietās:

Balts sunītis, balta kaza,
Balta pate ganu meita 29462.

Baltām tautu meitām reti kad špēj garām paiet precinieki:

Dzeltēn' ir mieža druva
Balta miežu plāvējiņa.
Tā man tika, to vedīšu
Baltajam bāliņam. 27965.

Bāliņam tiek dots balts kreklis un baltas biksas (286119), bet bāliņš, savukārt dāvina tautu meitām vajadzīgos baltos priekšmetus, kā galdus, vāceles u. c.

Balta eimu, balta tekū
Brālītim sienu grābt;
Patais man', bālēniņ
Baltu koka grābeklīti. 28593.

Arī pelēks ir iecienīta uzvalka krāsa, kuŗa puisēm noder meitas zogot gan pielāgojoties apkārtnei:

Pirc man, tēvis sīrmu zirgu.
Pirc pelēku mētelīti
Kā es varu bildināt
Kā pelēkis vanadziņš. 13486.

Es to daudzi nebēdāju,
Kad pelēka diena ausa:
Jūdz pelēku kumeliņu,
Sedz pelēku mētelīti. 29740.

Ikdienas balts kreklis
Pelēki lindraki
Rakstītas zeķītes
Kurpītes kājā. 13645.

Dārgs apģērba gabals ir balts kazu kažoks.

Kas citiem kaītes bija
Kā man kazu kažociņš
Man pašam kazas auga.
Vilciņš ādu ģērmanīti. 20446.

Kas tai kazu kažokā
Ka tik dārgi jāmaksā? 14740.

Baltu vai pelēku kā pamatkrāsu izraksta visbiežāk ar sarkanu, dzeltēnu, zaļu un zilu. Sarkanās tiek austas jostas un darināti vainaki:

Vēl sārtāks vainaciņš,
Vēl baltākas villainītes. 45213.

Es cimdiņa neadiju,
bez dzeltēna dzīpariņa:
Atjās mans arājiņš
dzeltēniem matiņiem.

Es pūriņu pielociju
Zaļu vāpi (krasu) vāpēdama. 7614₂.

Krāsas ieguva no stādiem, zilu no mēlem, sarkanu no
mārenēm, bet dzeltēnu no dzeltēm.

Liča meita gauži raud
No ličiem aizvedot
Ne vairs bija liča dzeltas
Liča sārtās maraniņas. 22357.

Brūna krāsa, brūni brunči un brūni svārki ir
aizņemti no vācu kungu modēr, arī viņu izskats ir citāds:

Brūni brunči zemi slauka. 18789.

Kuņi vēji atpūtuši
No vāczemes bāleniņu?
Līdz ceļiem brūni svārki
Da zemei zobentiņš. 20490.

Melna krāsa tiek pierakstīta igauņiem vai vāciešiem un
latvieši bieži vien pret to izturās zobgalīgi un pat naidīgi.

Nepieder, nepieder
Arajam klibojot;
Vāciešam, tam pieder
Pie melnā mēteliša. 28266.

Ej, igauņi, auzas sēt
Nu dzied tava lakstīgala
Melna pati balti spārni (žagata)
Tā igauņu lakstīgala. 28161.

Aizej, lietņ, rūkdams kaukdams
Uz tiem melniem igauņiem;
Atnāc, saulīt; ligodama,
Uz tiem baltiem latviešiem;
Igauņiem melnas drēbes
Tiem lietņa vajadzēja;
Latviešiem baltas drēbes,
Tiem lietina nevajaga. 2851,

Par krāsu savstarpējo kompozīciju nāksies runāt latviešu ornamentikas otrajā daļā. Šeit tikai pieminams, ka baltā latvieša iespaids sniedzās tālu iekšā kaimiņtautās, kā igauņos (ap Tarvasti, tā sauktie baltie igauņi), tā krievos (baltkreevi). Arī leiši pārvēršās, kad viņos ieplūst no zemgales novadiem izejošie varoņi Tērvetei kritot.

Tā paša autora:

GLEZNICĪBAS PASTARDIENAS.

1922 g.

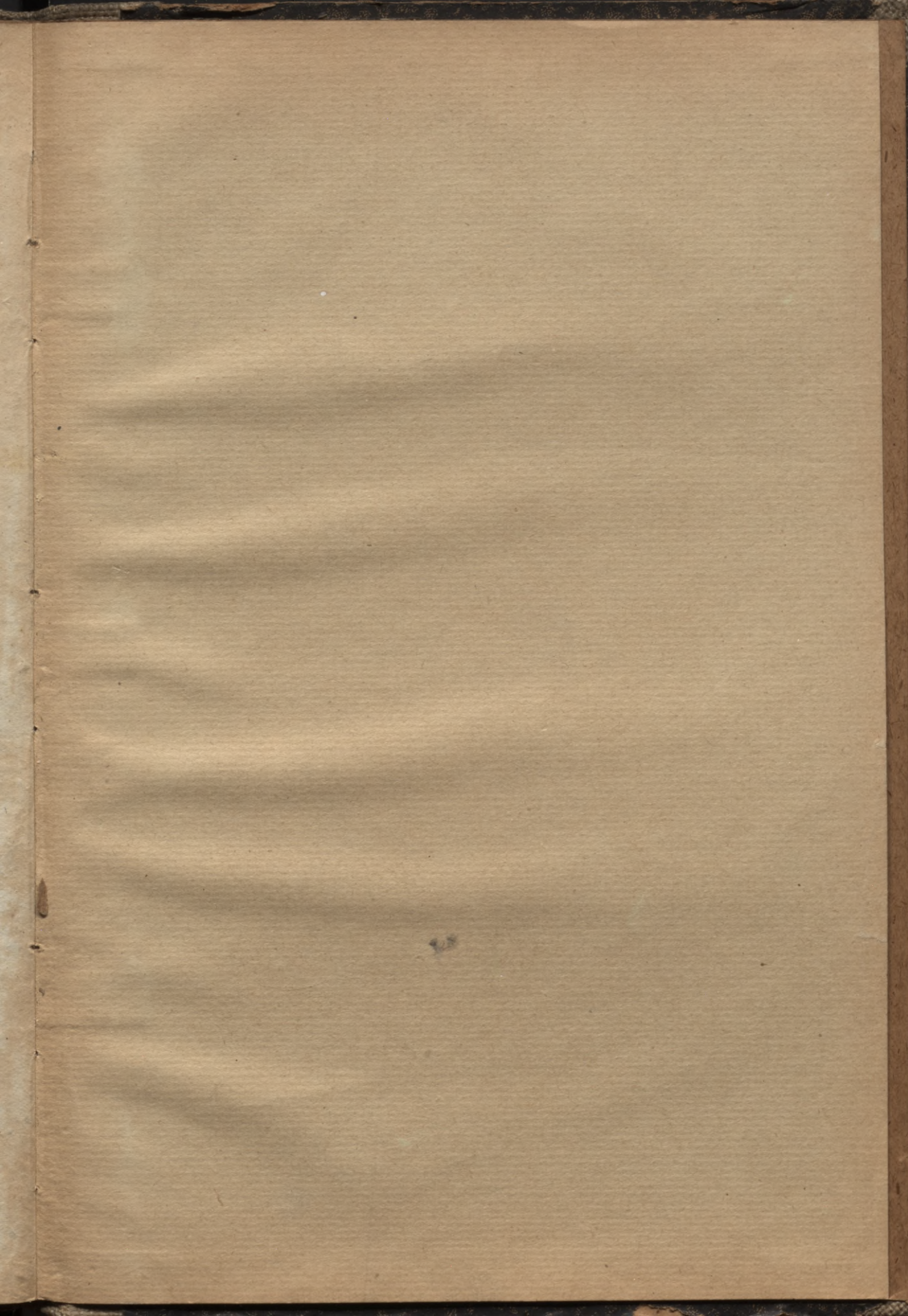
«VĀLODZES» IZDEVUMS.

Sagatavošanā:

LATVIEŠU ORNAMENTIKA.

OTRĀ DAĻA.

KOMPOZĪCIJA.

5-

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0307085259

apv.